

Kulturhistorisk utredning HK3

Inför detaljplan för blandstad vid Hornsgatan inom stadsdelen Gamlestaden

Göteborgs
Stad

BESTÄLLARE

Göteborgs kommun

Beställarens kontaktpersoner:

Planhandläggare: Ivana Markovic

Antikvarie: Sören Holmström

Telefon IM: 031 - 368 15 99

E-post IM: ivana.markovic@sbk.goteborg.se

KONSULT

WSP Sverige AB

411 40 Göteborg

Besök: Ullevigatan 19

Tel: +46 10 7225000

WSP Sverige AB

Org nr: 556057-4880

Styrelsens säte: Stockholm

www.wsp.com

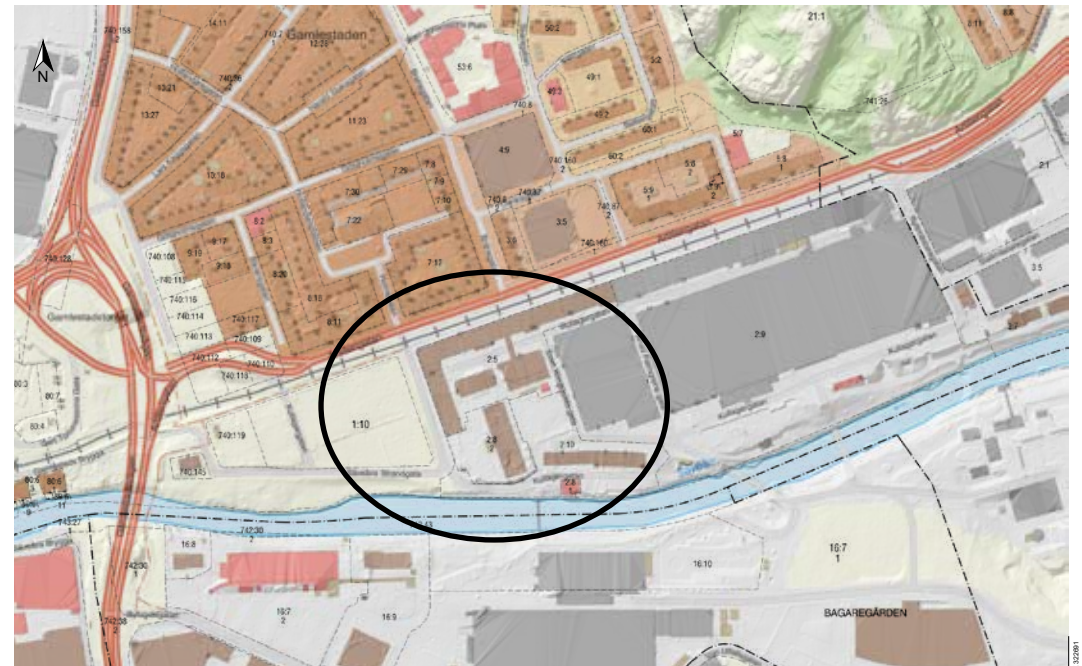
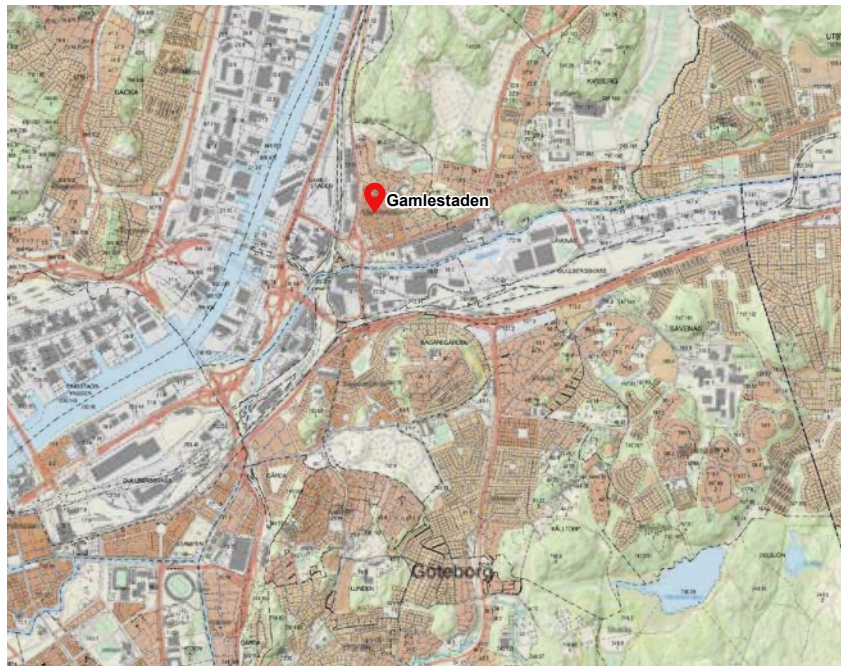
PROJEKTGRUPP WSP

Författare WSP:

Bebyggelseantikvarie Susanne Fredholm

Uppdragsansvarig WSP:

Bebyggelseantikvarie Adam Augustsson

Översiktskartor visar stadsdelens läge i Göteborgs stad samt platsen inom Gamlestadens bebyggelsemiljö. Källa: Lantmäteriet.

Innehåll

HUVUDSAKLIGT RESULTAT: KRITISKA PUNKTER	4
INLEDNING	14
Syfte.....	14
Metod.....	14
Rapportens upplägg	15
Om detaljplanen	16
FÖRUTSÄTTNINGAR.....	18
Kända fornlämningar.....	18
Tidigare utpekanden.....	18
HISTORIK.....	20
Övergripande historik	20
Fördjupning: Historik SKF	24
I detalj: Historik HK3.....	30
KARAKTÄRISERING OCH ANALYS.....	35
Planhistoriska spår	35
Bebyggelsekaraktär	36
RESULTAT.....	52
Kulturhistoriska värden.....	52
Platser och stadsrum	52
Synbilder.....	60
KÄLLFÖRTECKNING.....	68

HUVUDSAKLIGT RESULTAT: KRITISKA PUNKTER

Nedan sammanfattas områdets kulturmiljövärden och arkitektoniska egenskapsuttryck med tillhörande kritiska punkter för att ta tillvara dessa i den kommande gestaltningen. För en heltäckande bild av byggnadens och närområdets kvaliteer med tillhörande förklarande fotografier hänvisas till avsnittet Resultat på s. x.

Perspektiv från väst

Kritiska punkter: närområde

- Bibehållandet av öppenhet och fri sikt från Säve strandgata mot HK3:s entréfasad med parkmiljö.
- Bibehållandet av proportionerlig balans mellan A-fabriken och HK3. A-fabrikens kulturhistoriska och arkitektoniska egenskaper bör fortsatt vara läsbara och ges utrymme.
- Bibehållandet av en välbevarad, kvalitetsmässig arkitektonisk helhet och ett modernistiskt uttryck.

Kritisk punkter: längre bort

- HK3:s byggnadsvolym utgör landmärke i Gamlestaden som helhet med den för 1960-talets höga höjd. Bibehållande av en idag till synes måttfull skala som harmonierar med omkringliggande grönska och äldre bebyggelse i en trappstegsliknande vy.

Synbild 1. HK3 sett från väster om kvarter Abborrens parkering.

Synbild 2. HK3 sett från Väverskans bro, nordväst om Gamlestadens fabriker.

Vilka kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Entrépark och HK3 som en arkitektonisk helhet: en utåtriktad, symbolfylld plats med officiell karaktär.

Arkitektur

- Möte mellan A-fabrikens tegelarkitektur och modernismens formspråk.
- HK3:s välbevarade modernistiska arkitektur. Symmetri och proportionalitet, mötet mellan ute- och innemiljö, kvalitetsmaterial samt byggnaden som en central punkt, både som byggnadsvolym och som historiskt dokument.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stilideal tydliggörs. HK3 formspråk signalerar en ny tidsepok och ett arkitektoniskt nytänk.

Gestaltungsprinciper

- Fasaderna med fönsterband i rytm och balans, ett gemensamt massivt intryck

Taklandskap

- Ett varierat taklandskap. HK3:s modernistiska formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning kan upplevas både nära och från längre håll. Taklinjen kan upplevas i relation till fasaden i sin helhet.

Proportion och skala

- Industriområdets stora skalmässiga kontraster. Än idag utgör HK3 med sina 45 meter över gatunivå ett landmärke i Gamlestaden.

Parkmiljöer och Sävveåns grönstruktur

- Sävveåns avgränsande grönstruktur mot söder.

Gatustruktur och entréer

- Huvudentréns officiella karaktär.
- Balans mellan ute- och innemiljö genom panoramafönster i dubbelhöjd.

Perspektiv från öst

Kritiska punkter: närområde

- Inom synbild 3 kommer många av HK3:s kulturhistoriska värden tydligt till uttryck vilket möjliggörs av en öppenhet och fri sikt från Sven Wingquists gata och det centralperspektiv som skapats mot östra entrén genom byggnadernas inbördes placering. Öppenhet och centralperspektiv bör värnas.
- Nuvarande balans mellan HK3 och tegelarkitekturen gällande skala bör värnas.
- Ett för HK3 relativt tydligt helhetsintryck med entréplan, fasadutformning och avslutande vindsplan med rak taklinje bör beaktas.
- Bibehållande av trappstegslikande vy och tydliga historiska årsringar där helhetsmiljön framträder.

Kritiska punkter: längre bort

- HK3:s byggnadsvolym utgör landmärke i Gamlestaden som helhet med den för 1960-talets höga höjd. Bibehållande av en idag till synes måttfull skala som harmonierar med omkringliggande äldre bebyggelse i en trappstegsliknande vy.

Synbild 3. HK3 sett från Sven Wingquists gata/Kullagergatan.

Synbild 4. HK3 sett från Rullagergatan/Palmgrens gata.

Synbild 5. HK3 sett från Artillerigatan, intill byggnaden Lafayette

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Tydlig upplevelse av en tät stadsmässig karaktär unik för Göteborg.
- Landeriparkens höga grönska mjukar upp bebyggelsemiljön och bidrar från detta perspektiv till inramning av HK3:s östra entré och synliggör platsbildning för rekreation.

Arkitektur

- Mötet mellan olika arkitekturstilar inom industriområdet (tegelarkitektur och modernismens arkitektur) kommer tydligt till uttryck.
- HK3:s välbevarade modernistiska arkitektur kan i denna synbild delvis upplevas. Särskilt tydligt blir dess symmetri och proportionalitet samt byggnaden som en central punkt, både som byggnadsvolym och som historiskt dokument.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Placering

- Laboratoriebyggnaderna och M-fabriken/verkstäderna möjliggör ett centralperspektiv med HK3:s östra entré tydligt i fokus.

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stilideal framkommer tydligt. HK3:s formspråk signalerar en ny tidsepok och ett arkitektoniskt nytänk.

Taklandskap

- Här syns ett varierat taklandskap, samtidigt som HK3:s modernistiska formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning med avslutande pelare framkommer särskilt tydligt. I synbild 3, med centralperspektiv mot östra entrén, kan taklinjen upplevas i relation till fasaden i sin helhet.

Proportion och skala

- HK3:s höjd dominerar och byggnaden utgör landmärke i Gamlestaden. Skalan kontrasterar till omkringliggande bebyggelse inom synbild 3. På längre avstånd, inom synbild 4 och 5, upplevs byggnaden omsluten av verkstadsbyggnader i en välbalanserad trappstegsliknande vy.

Parkmiljöer och Säveåns grönstruktur

- Landeriparkens äldre, höga träd syns tydligt mellan HK3 och M-byggnaden (se platser och stadsrum).
- Säveåns avgränsande grönstruktur mot söder kommer väl till uttryck i synbild 3.

Perspektiv från norr

Kritiska punkter: närområde

- A-fabriken som fondmotiv för Brahegata och som tongivande industriarkitektur längs Artillerigatan bör fortsatt dominera stadsbilden.
- Bibehållandet av en välbalanserad trappstegsliknande vy som utgör en viktig komponent i upplevelsen av helhetsmiljön.

Synbild 6. HK3 sett från Götaholmsgatan/Brahegatan, med A-fabrikens entréparti centralt i bild.

Synbild 6

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Arkitektur

- A-fabriken's långa fasad med horisontella fönsterband, samt mittparti markerat av ett klocktorn och två mindre sidotorn utgör ett fondmotiv för Brahegatan, enl. Liliensbergs stadsplan, 1913.
- HK3:s modernistiska arkitektur inom industrimiljön kan enbart skönjas bakom A-fabriken, men blir synligare längre norrut på Brahegatan.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stil- och planideal inom och utanför industrimiljön kommer här särskilt väl till uttryck.

Gestaltungsprinciper

- Tegelarkitekturen och modernismens massiva intryck samspekar, tydligare längre norrut på Brahegatan.

Taklandskap

- Varierat taklandskap.
- Modernismens formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning.

Proportion och skala

- HK3 som landmärke i Gamlestaden gör sig inte lika tydlig som den historiska kontinuiteten gällande kontraster i skala. A-fabriken's monumentala fasad mot Artillerigatan kontrasterar mot den småskaliga bebyggelsen inom och utanför f.d. SKF:s område, likväl som HK3:s höjd kontrasterar mot den lägre tegelarkitekturen.
- HK3:s höjd balanseras proportionerligt med A-fabriken samt andra höga byggnader utanför området och på så vis skapas en välbalanserad trappstegsliknande vy som utgör en viktig komponent i upplevelsen av helhetsmiljön.

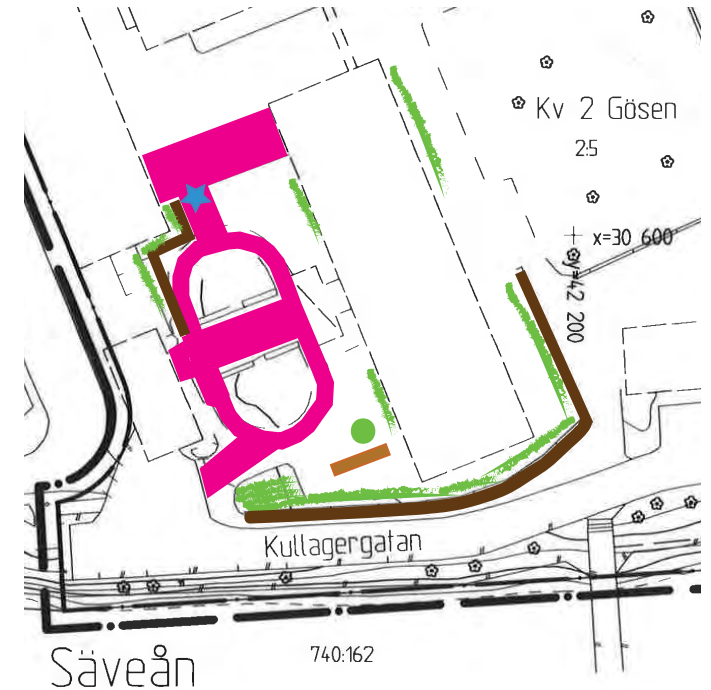
Entrépark

Kritiska punkter

- Bärande för helhetsintrycket är parkens officiella, representationsmässiga karaktär. Karaktären med framför allt stenlagda körgator med mönsterläggning, påkostade material och etappvist planterade vintergröna växter bör ses som en helhet tillsammans med HK3:s entrétak, uppglasade entréplan samt fasadgestaltning.
- Stenlagd parkeringsplats är idag skild från parkytan av högt staket. En återgång till parkentréns ursprungliga bredd kan beaktas. I och med detta bör grind tas till vara.

Ovan: Översiktsbild Entréparken. Källa: Google.
T.h: Kulturhistoriska värden markerade på detaljplan
Kv. Gösen entrépark, Göteborgs stadsbyggnadskontor
1999.

- Stenlagd kör- och gångväg samt parkeringsyta
- Flaggstänger på rad
- Grönska
- Profilerad betongmur
- ★ Grind

Entrépark

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Entréparken utgör ett för industrimiljön grönt stadsrum och utgör en utåtriktad, symbolfylld plats med officiell, presentabel karaktär. Den ger uttryck för 1960-talets trädgårdsgestaltning och utgör en arkitektonisk helhet med HK3 byggnaden.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Historisk läsbarhet och Gestaltungsprinciper

- Representativ entré och bilframkomlighet möjliggjord genom stenlagda gångar dels i ovalformat bilstråk med beläggning av smågatsten med täta fogar, dels i bred mönsterlagd huvudgång med fjäråsgnejs och gatusten. Anspelning på kullager i mönsterstenläggning. Armatur, trol. original, i två olika höjder flankerar gångarna. Övriga gångvägar och parkeringsyta som ansluter i norr har smågatsten med glesa, gräsbevuxna fogar. Officiell, representativ karaktär förstärks ytterligare genom flaggstänger på rad vid södra entrédelen.
- HK3:s planteringar med barrväxter och variation mellan låg och hög växtlighet är ett uttryck för 1960-talets trädgårdsgestaltning och ansluter väl till byggnadens modernistiska arkitektur. Vintergröna växter som är ihärdiga och relativt underhållsfria möjliggör stora "skötselfria" ytor som är gröna året om. Etappliknande plantering i sydvästra hörnet, samt låg grönska på mur som skapar upplevelse av terrasserade, hängande trädgårdar. Panoramafönstren på entré- och första våningsplanet möjliggör att dessa kan avnjutas inifrån byggnaden.
- Modernistiskt formspråk i kraftigt profilerad betongmur.
- Kvalitetsfyllda material i grind med glaspartier av Orrefors i cirkelform med anspelning på kullager.
- Låga och täta planteringar vid HK3:s huvudentrébidrar till en upplevd mänsklig skala trots byggnadens höjd. Idag uppvuxna, ej ursprungliga aspar längs östra fasadens pelare utgör samtidigt ett sätt att accentuera arkitekturen vertikalt.

Landeripark

Kritiska punkter

- Parken som helhet utgör framförallt två tydliga historiska lager - 1700-talet och 1960-talet. 1960-talets gestaltungsprinciper genom stenläggning, platsbildning vid HK3:s östra entré och murverk utfördes varsamt gentemot parkens historiska kontext och kringliggande bebyggelses material. Parken är därmed gestaltningsmässigt kopplad till HK3 och materialsamverkan bör beaktas.
- Landeriparken som rekreationsyta och historiskt lager bör beaktas i sin helhet.

Översiktsvy över landeripark öst om HK3.

Landeripark

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Kvarvarande delar av landeriparken skapar en offentlig, anspråkslös grönskande platsbildning inom stadsrummet centralt inom kommunikationsstråken. Omkringliggande industribebyggelse och gatunät är anpassade efter parkens historiska placering.

Historisk läsbarhet och Gestaltungsprinciper

- Platsbildning på ursprunglig landerimark med äldre lövträd utgör idag rekreativ oas.
- Gestaltad i samband med entréparken 1967 med gångar i smågatsten längs HK3:s östra fasad och landeriparkens norra del. Framför HK3:s östra entré skapas platsbildning genom denna gatustensbeläggning samt mindre murparti och tre bänkar i betong/trä.
- Varsamt gestaltungsmissigt möte med kringliggande, äldre industriarkitektur syns mur i storgatsten mot söder och öst, som knyter an till M-fabrikens sockel samt tidigare gatustenläggning.

INLEDNING

Syfte

Syftet med detaljplanen

Syftet med detaljplanen är att pröva ändrad användning för HK-3 som idag rymmer kontor till en bredare användning med exempelvis bostäder, utbildningslokaler, kontor, handel och vård. Förslaget är att den befintliga byggnaden ska kompletteras och byggas på ytterligare ett antal våningar. Förslaget innebär vidare tillförandet av en tillbyggnad som ska utgöra förlängning av verksamheten i Hus A. En paviljong kopplas med glasad länk mot HK3 för kontor/administration. Grönyta öster om och i direktanslutning till HK3 återställs som park.

Syftet med kulturmiljöutredningen

Syftet med uppdraget är att i direkt samverkan med handläggande antikvarie färdigställa riktlinjerna för hur detaljplanområdet ska utvecklas avseende kulturmiljövärdena. HK3-byggnad innehar kulturvärden och det behöver bedömas hur dessa påverkas av ändrad användning, eventuella fasadändringar samt den tillkommande paviljongens och tillbyggnadens påverkan. Även påverkan på den bakomliggande grönyttans kulturvärden ska bedömas. En byggnadsantikvarisk förundersökning och varsamhetsplan behövs för att säkerställa att stor hänsyn och varsamhet iakttas vid en eventuell ombyggnad av kontorshuset har framkommit under startmöte för detaljplanen.

Metod

Bedömningen grundas i text- och kartanalys av historiska källor samt okulär inventering vid platsbesök. Tidigare utredningar, kartor och historisk litteratur ligger till grund för bebyggelsemiljöns historik och beskrivning.

Synbilder

Identifierade kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper beskrivs med hjälp av synbilder från olika platser inom och omkring planområdet. Synbilderna är ett representativt urval av platser varifrån kulturmiljön som helhet, med dess ingående värden, särskilt väl kan upplevas. Synbilderna kompletteras med två bilder ovanifrån på parkmiljöerna. I avsnittet *Huvudsakligt resultat: Kritiska punkter* s. 4 kompletteras varje synbild och parkbild med beskrivning av kritiska punkter att beakta i planförslaget.

Kulturhistoriskt värde

Den kulturhistoriska värderingen innebär en bedömning av kulturmiljöns värde och utgör en förutsättning för att i slutändan kunna minimera negativa konsekvenser. Som utgångspunkt används Riksantikvarieämbetets definition av kulturhistoriskt värde (RAÄ, 2015); ”de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.” Ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att inhämta och förmedla kulturhistorisk kunskap, desto större är dess kulturhistoriska värde.

I värderingen är följande kriterier avgörande:

- Möjlighet till kunskap och förståelse: hur väl går det att avläsa det historiska sammanhanget?
- Kulturhistorisk helhet: hur mycket har bevarats av sammanhanget, och avspeglar sammanhanget främst en avgränsad tidsperiod eller ett längre utvecklingsförlopp?
- Kulturhistorisk relevans: hur betydelsefull är företeelsen som kännetecknande eller på annat sätt särskilt betydelsefull för sin tid och kontext, ur ett lokalt respektive kommunalt perspektiv?

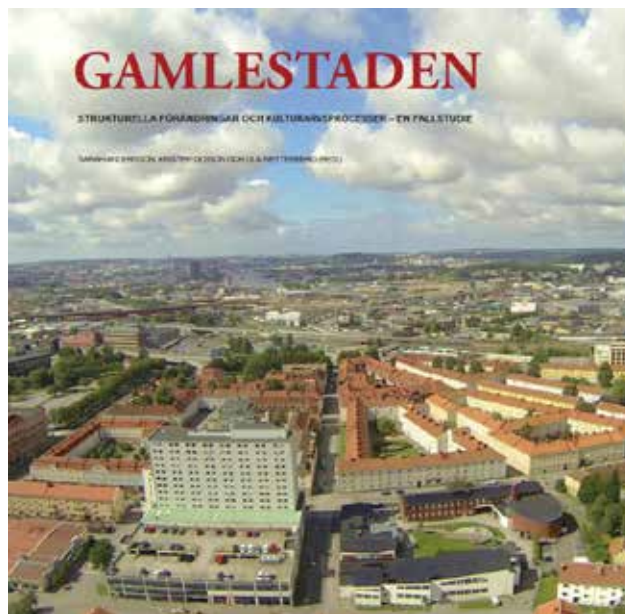
Källmaterial

Bygglövsritningar från Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv, kart- och bildmaterial från Göteborgs stadsmuseum och digitalt museum har använts. Därutöver har följande utredningar bidragit till historik, bakgrundsinformation och analytiska slutsatser:

I antologin "Gamlestaden. Strukturella förändringar och och kulturarvsprocesser - en fallstudie" beskriver Hans Bjur Gamlestadens strukturella förändringar. Här redogörs för stadsdelens historik och SKF som stadsbyggare, som Bjur menar är en fortsatt huvudaktör när Gamlestadsområdet skall utveckla ett tredje lager efter det medeltida Gamlestaden och industristaden. I samma antologi gör Anna Modin och Kicki Söderback en analys av stadsdelens historia och strukturell utveckling. De gör en kulturmiljöanalys och beskriver varför stadsbilden ser ut som den gör idag och hur den historiska utvecklingen går att avläsa på platsen.

Inom ramen för utredningar inför ny detaljplan av SKF:s äldre bebyggelsebestånd genomförde Melica ett kulturmiljöunderlag 2010 och Lindholm Restaurering AB en antikvarisk varsamhetsplan 2011. Här beskrevs SKF-områdets historik och dess kulturhistoriska kvaliteter och riktlinjer för bevarande och utveckling av befintliga byggnader och miljö.

Då SKF lämnar HK-3 byggnaden 2020 lämnar fastighetsägaren Nyfosa i uppdrag till Wingårdh arkitektkontor att ta fram en beskrivning av dess kvaliteter och tre olika vägar som byggnaden kan slå in på (Wingårdh, 2020). Beskrivningen har bidragit till historik och ritningsmaterial använda i föreliggande utredning. SKF:s webbsida har också nyttjats för uppgifter om verksamhetens utveckling historiskt.

Omslag till antologin "Gamlestaden. Strukturella förändringar och och kulturarvsprocesser - en fallstudie" (Andersson et al. 2015)

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med resultaten av utredningen, där värden och kritiska punkter illustreras pedagogiskt med hjälp av synbilder. Därefter följer beskrivning av förutsättningar och historik, påföljt av en tredelad analys:

- 1) En ingående arkitektonisk analys av HK3-byggnadens komposition och uttryck. En arkitekturhistorisk bakgrund till varför den fick den gestaltning den fick och hur representativ eller unik den är såväl i ett lokalt som nationellt perspektiv. Även de anslutande industribyggnadernas exteriörer, dels på framsidan dels utmed baksidans gårdsbildning (parkmiljö), beskrivs och relateras till kontorsbyggnaden.

- 2) En beskrivning av HK3-byggnadens interiör i form av en översiktlig dokumentation som visar på dess olika funktioner och gestaltningssmässiga egenskaper. En mer ingående analys och karaktärisering av nedre entréplanets rumsliga och arkitektoniska egenskaper.

- 3) En analys av den omedelbara närmiljön med avseende till såväl historiskt funktionella samband som de arkitektoniska upplevelsekvaiteter som de kringgårdande byggnaderna bildar tillsammans med trädplanteringar och markgestaltningar i övrigt. I detta ingår en närmare beskrivning av hur innergården historiskt varit formgiven och varför.

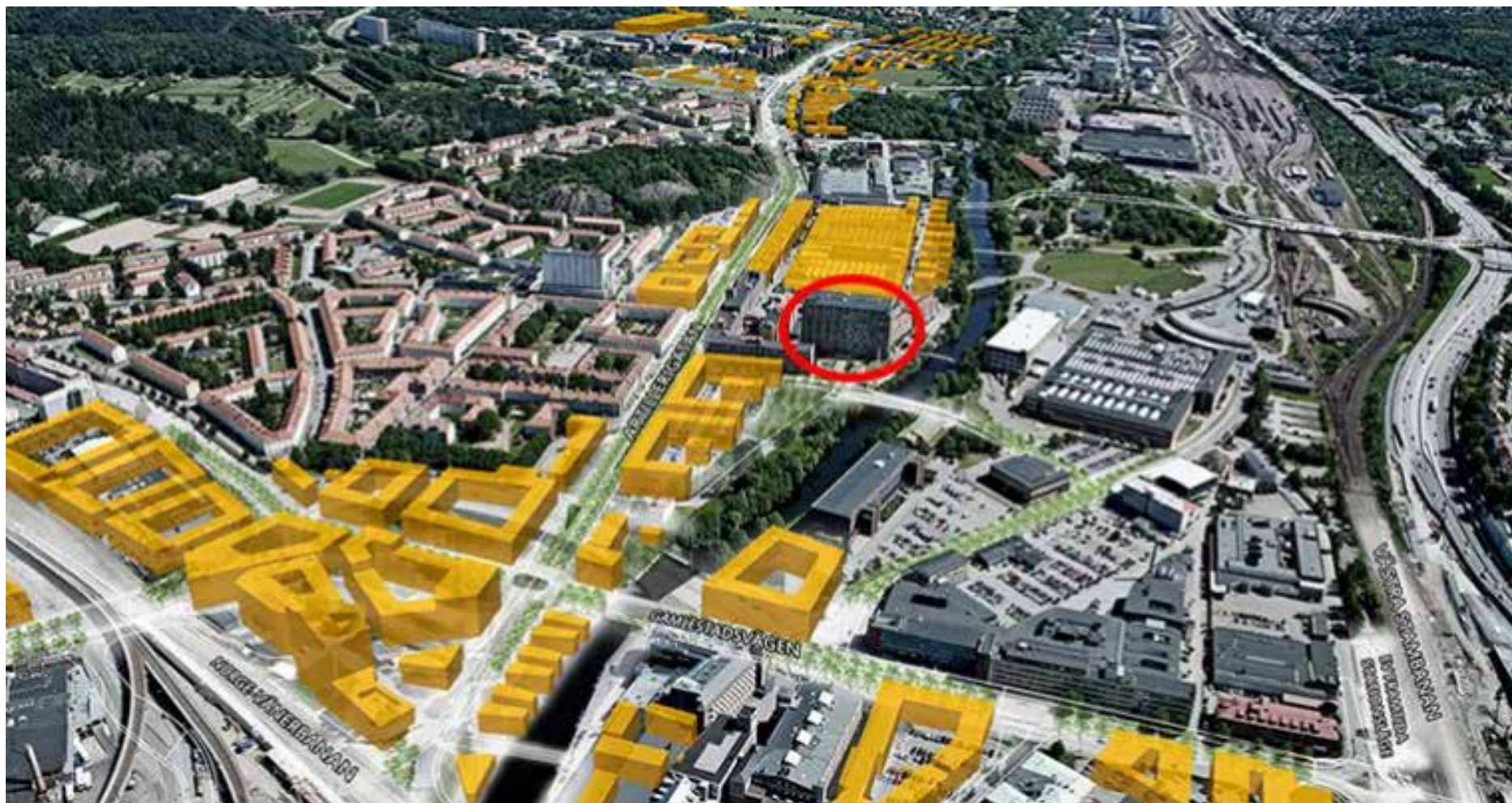
Om detaljplanen

Nya detaljplanen omfattar fastigheten Gamlestaden 2:8 som var huvudkontor för SKF, en del av fastigheten Gamlestaden 2:10 i form av grönyta samt del av fastigheten Gamlestaden 2:5 för tillbyggnad. Angränsande till nu aktuell detaljplan pågår detaljplaner för förlängning av Hornsgatan samt detaljplan för bostäder och handel inom kvarteret Gösen.

SKFs område sträcker ut sig öster om huvudkontoret. Söder därom rinner Säveån, medan Artillerigatan skiljer industriområdet från Gamlestadens bebyggelse med landshövdingehus. SKF etablerar sig nu söder om ån, samtidigt som staden växer kraftigt i Gamlestadens fabriker och Slakthusområdet.

SKF:s område är ett stort, sammanhängande område som präglats under 100 år av en världsbekant industri som också gjort Göteborg känt. Sedan småföretagsområdet Nya Kulan etablerades för över 15 år sedan har kvarteret öppnats för allmänheten och stora delar har återanvänts och fått ett stadsliv under dagtid.

Syftet med detaljplanen är att pröva såväl till- och påbyggnader samt omgestaltning av den bakomliggande gårdsbildningen. Detta innebär såväl direkt påverkan på enskilda signifikanta byggnadsmonument som den kringliggande kulturmiljön. Föreliggande utredning tar inte hänsyn till förslag som framlagts, utan redovisar enbart kulturmiljöns signifikanta egenskaper och kritiska punkter att beakta i det fortsatta planarbetet.

Gamlestaden med HK3 inringat och planerade utvecklingsområden i Gamlestaden är markerade med gult.
Källa: Göteborgs stadsbyggnadskontor.

FÖRUTSÄTTNINGAR

Kända fornlämningar

Detaljplanen berör inte några kända, registrerade fornlämningar. I områdets närhet finns dock kulturlager av stad, ca 400x550m, där lämningar från medeltid, 1500-1600-tal kan förväntas påträffas (RAÄ). Delar av kulturlagret är undersökt och borttaget 1969 pga nybyggnad av SKF. Kartan nedan visar fornlämningar som finns registrerade i närheten av planområdet.

Kända fornlämning inom utredningsområdet. Röd heltäckande markering indikerar stadslager med enskilda fynd av broar och spärr- och fångstanordningar. HK3 markerad med röd cirkel. Källa: Riksantikvarieämbetet Forsök

Fångstanordning övrig

Stadsmur

Tidigare utpekanden

Bevarandeprogrammet

SKF:s fabriksområde är identifierat av Göteborg stad som kulturhistoriskt inressant och finns beskrivet i bevarandeprogrammet för Göteborg på följande sätt (Göteborgs stad, 2009):

SKF har haft en mycket stor betydelse för Göteborgs näringsliv och hela fabriksområdet är därför ett värdefullt industrihistoriskt minnesmärke. Av särskilt intresse är A-fabriken med sin karakteristiska tegelfasad och klocktornet som utgör symbol för SKF samt för övriga byggnader för perioden 1910-30.

De västra delarna, med HK 1, HK 2, HK 3, A-fabriken samt Maskinverkstaden och R-fabriken finns omnämnda som delar av en bevarandevärd helhet. Även de östra delarna av området finns upptagna i programmet och bedöms vara en viktig del av helheten.

Fördjupad översiktsplan 2006

I den fördjupade översiktsplanen för delar av Gamlestadens- Bagaregården, antagen 2006, anges att SKF:s gamla fabriksområde har såväl utvecklingspotential som ett mycket stort värde ur industrihistoriskt perspektiv. Förädling av området i sin helhet bör, ske med stor varsamhet till de miljöer och kvaliteter som finns inom området. Vidare fastslås fabriksområdet ha en sammanhållen och storskalig karaktär gentemot omgivningen samtidigt som det inåt uppvisar en mer småskalig karaktär. Dess särart medverkar till att göra området unikt och den speciella karaktären skall synliggöras i samband med områdets utveckling och förändring.

Områdesbestämmelser

Områdesbestämmelser framtagna 1999-06-23 gäller idag. Bestämmelseområdet omfattar den västra delen av SKF:s område vid Artillerigatan, och innehåller ett antal byggnader av kulturhistoriskt värde samt ligger i direkt anslutning till bostadsbebyggelsen i Gamlestadens. Områdesbestämmelser omfattar utökad bygglovsplikt och rivningslov.

Fornlämningar i kulturmiljölagen

En fornlämning är enligt 2 kap kulturmiljölagen (1988:950) en lämning efter människors verksamhet under forna tider, vilken har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. En fornlämning ska också ha tillkommit före år 1850. Skyddet är automatiskt enligt lagen, vilket innebär att det inte krävs något myndighetsbeslut för att en fornlämning ska vara skyddad. En nyupptäckt fornlämning har ett omedelbart skydd. Alla åtgärder som innebär övertäckande, grävning, flytt eller annan ändring av fornlämningen kräver tillståndsprövning. Till varje fornlämning hör markområdet runt den, som har samma lagskydd som själva fornlämningen. Detta område benämns fornlämningsområde. Områdets storlek skiftar beroende på fornlämningens art och betydelse och dess läge i landskapet. Storlek fastställs av länsstyrelsen från fall till fall och aktualiseras när frågan ställs. Ingrepp i fornlämning kräver tillstånd från länsstyrelsen.

Kulturvärden i Plan- och bygglagen

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen

inte ska utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska även besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön. Kulturvärden regleras inom PBL genom förvanskningförbudet, varsamhetskrav, prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Förbud mot förvanskning (PBL 8 kap. 13 §)

Byggnader och bebyggelseområden som anses vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas enligt 8 kap. 13 § Plan- och bygglagen. Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av eventuella åtgärder, så att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare m.fl. Förvanskningförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Varsamhetskrav (PBL 8 kap. 17 §)

Varsamhetskravet i PBL gäller alla byggnader och innebär att hänsyn ska tas till byggnadens karaktärsdrag. Det kan avse sådant som byggnadsmaterial, takutformning, färgsättning, form och byggnadens samspel med omgivningen. Det handlar

inte bara om trohet mot originalets utseende, utan även mot den teknik och material med vilket det har åstadkommit.

Lämplighet och hänsyn till omgivning (PBL 2 kap).

Prövning enligt 2 kap PBL avser lokaliseringen, det vill säga markens lämplighet för en åtgärd. Som ett allmänintresse är kulturmiljöperspektivet en central och ibland avgörande aspekt för lämpligheten att bebygga ett markområde. I 6 § anges att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Utformningsbestämmelse PBL 4 kap. 16 §

När det finns särskilda skäl, exempelvis höga natur- eller kulturvärden på platsen, har kommunen möjligheten att i detaljplan reglera en ny byggnads utformning med en utformningsbestämmelse som betecknas på plankartan med bokstaven f. Med utformningsbestämmelser kan kommunen reglera delar på byggnadsverk som exempelvis takutformning, takkupor, fönstersättning, burspråk, verandor och balkonger. Kommunen kan också reglera material och färgsättning på till exempel fasad, tak eller på specifika byggnadsdelar. Det går även att reglera fasadutsmyckning.

HISTORIK

Övergripande historik

Gamlestaden

Medeltid till 1600-tal

SKF är lokaliserat i direkt anslutning till ett område som fick stadsprivilegier 1473. Området kallades ursprungligen Götaholm men ändrade 1474 namn till Nya Lödöse, även kallat Nylöse. På kungens order flyttade stadens borgare till det nygrundade Göteborg och från 1620-talet kom Nylöse att benämnas Gamlestaden (Bjur, 2015 s.15).

Längs Säveån har arkeologer nyligen påträffat anläggningar som preliminärt tolkas som en fiskeanläggningar eller någon form av bryggkonstruktion, troligtvis från tiden sammanfallande med stadslagret (RAÄ fornlämningsregister, 2019). Säveån var den tidiga stadens centrala vattenrum, som tillsammans med kajerna mot älven utgjorde ett strategiskt kommunikationsläge för den så viktiga handeln.

Vallgraven som skyddade Nylöse löpte i en parabel-form rakt igenom nuvarande kvarteret Aborren. Korsningen mellan vallgraven och Säveån låg direkt söder om kvateret.

Överläggskarta över Gamlestaden med utbredningen av Nya Lödöse markerat på 1913 års stadsplan. Utredningsområde markerat i blått. Källa: Lilienberg 1928, s. 59.

1621 till slutet av 1800-talet

När Göteborg grundades kom Gamlestaden att bli en lantlig periferi på den nya stadens donationsjordar. Efterhand etablerades för Göteborg typiska landerier i området: Kristinedal, Ånäs, Marieholm m.fl. Alldeles utanför stadens marker på södra sidan av ån låg säteriet Säwenäs, som bedrev trävaruindustri under 1800-talet fram till 1940-talet då egendomen kom att ingå i SKFs verksamheter (Bjur, 2015 s. 16). Mariedals landeri låg inom dagens kvarter Gösen. Det bestod av en träbyggnad i två våningar och landerimark som sträckte sig ner från nuvarande Artillerigatan ner mot Sävåns strandkant.

Träbyggnad tillhörande Mariedals landeri. Kontor för S.K.F från 1910-1914. Källa: Göteborgs Stadsmuseum.

Vid landeriet Ånäs anlades 1730 ett sockerbruk som blev ett av Göteborgs första stora industrier. Kring mitten av 1800-talet byggdes sockerbruket om till ett spinneri och textilindustrin inom vad som kom att utvecklas till Gamlestadens Fabriker AB. Området byggdes ut och verksamheten kom så småningom att bli en av de största i Europa.

Förutsättningarna för en industriell etablering i Gamlestaden var mycket goda. Odlings- och betesmarker som tidigare hade präglat området fick ge plats åt de nya fabriksanläggningarna. Sävåns fortsatte att ha stor betydelse som transportled och kraftkälla, samtidigt som järnvägens dragning genom området under 1800-talets senare hälft bidrog till fortsatt industriutveckling. Dessutom var det ekonomiskt fördelaktigt att förlägga fabriken utanför stadsgränserna då det både blev billigare och området inte ännu omfattades av byggreglering (Modin & Söderback, 2015 s. x).

1890 arbetade ungefär 1300 personer i Gamlestadens fabriker vilket föranledde ett enormt behov efter arbetarbostäder – ett behov man försökte tillgodose i den första stadsplanen som upprättades över området 1889 (Bjur, 2015 s. 16).

Stadsbyggande

Stadsplan 1889: Rutnätsplan med oreglerad industriverksamhet

1889 års stadsplan var en typisk rutnätsplan där kvarteren delades in enligt ett regelbundet och rätvinkligt gatunät. Den gamla Qvibergsvägen ersattes med en 18 meter bred gata, Artillerigatan. Götaholmsgatan, Brahegatan och Hornsgatan fick också bestående lägen och längs Sävåns lades ut en monumental, 32 meter bred kajgata med namn Säfve strandgata. Den första bebyggelsen som uppfördes

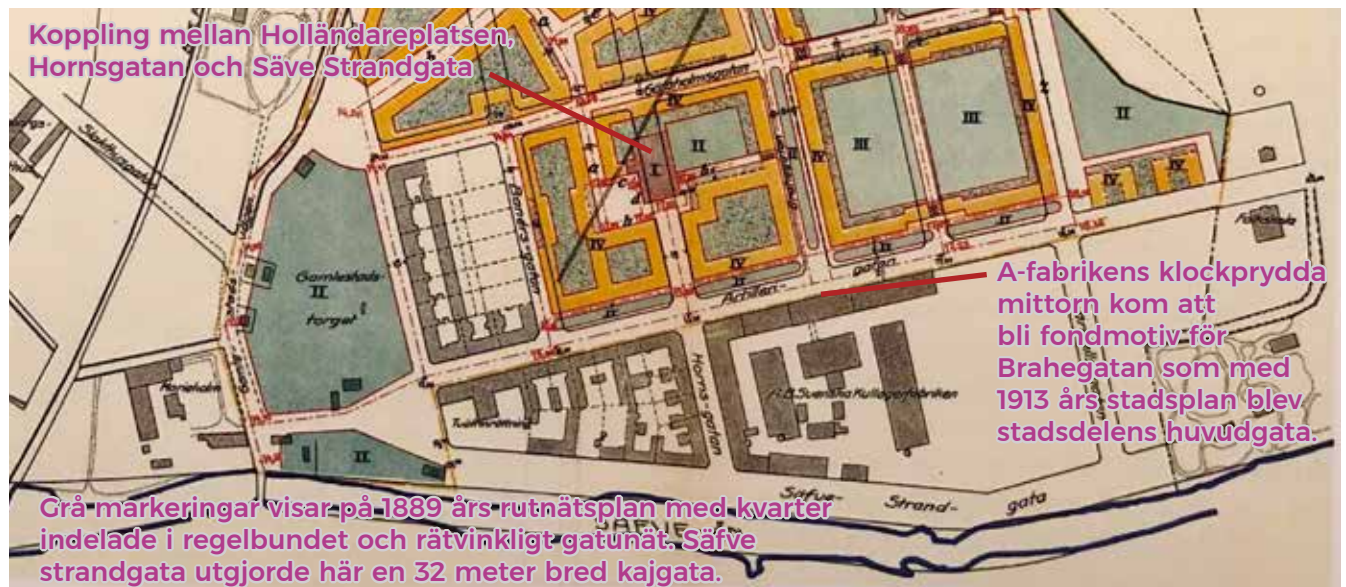
Kvarteret Aborren, mellan Sävve Strandgata, Hornsgatan och Artillerigatan. Gatustruktur och kvarter tillkom i och med 1889 års stadsplan. Bebyggelsen inom kvarteret revs i omgångar mellan 1971 och 1973 och utgör idag öppen parkeringsyta. Genom träden till vänster i bild skimtar Sävåns där det en gång fanns både badplats och ångbåtsbrygga. Översta våningen på HK-3 syns i nedre högra hörnet. Källa: Vårt Göteborg, 2003. Foto från 1967, samma år som SKF HK3 stod klart, ur "Röster från Gamlestaden" av Gösta Carlson.

enligt stadsplanen låg inom kvarteret Abborren, som idag utgörs av SKF:s parkering. Bebyggelsen tillkom 1900-1906. 1889 års stadsplan föreskrev ingen särskild användning av kvarteret, varpå bostäder blandades med fanns mindre verksamheter och arbetsplatser, som samtliga byggdes på privata initiativ (Modin och Söderback, 2015 s. 31). De första verkstäderna tillhörande SKF kom att placeras enligt rutnätsplanen längs Hornsgatan-Artillerigatan.

Stadsplan 1913: Storgårdskvarter och landshövdinge- hus

Bostadsbehovet ökade i samma takt som områdets industrier växte och 1909 blev det stadsplaneingenjören Albert Lilienbergs uppdrag att upprätta en modernare stadsplan som mötte stadsdelens bostadsbehov, realiserad 1913. Enligt tidens ideal var denna en reaktion mot tidigare rätvinkliga rutnätsplaner och istället hämtades inspiration från den medeltida stadens oregelbundna struktur som anpassades efter områdets terräng. De nya kvarteren fick tydligare regleringar med bestämmelser om byggnadshöjder, förträdgårdar och fria gårdsytor. Särskilda kvarter var avsedda för industri, offentliga byggnader eller bostadshus med verksamhetskaler i bottenvåningarna (Modin & Söderback, 2015 s. 31).

1913-års stadsplan utgörs av fondmotiv, förträdgårdar och

Lilienbergs stadsplan 1913, här överlagd med 1889-års rutnätsplan. Gula markeringar norr om Artillerigatan anger storgårdskvarter med landshövdinge-
hus. Byggregleringar anger att byggnader inte får överstiga tre våningar eller 11 m fasadhöjd. Källa: Regionarkivet, Göteborgs stad ur Bjur (2018).

kvarter med indragna husfasader som skapar platsbildningar. Dessa bidrar till en stark rumslighet, samtidigt som den privata och offentliga sfären görs tydlig. Brahegatans slutna landshövdingehuskvarter, inklusive kvarter Koljan norr om Artillerigatan, har typiska exempel på portar som öppnar upp storgårdskvarterens halvprivata gårdar till det offentliga rummet (Bjur, 2015, s. 16). Hornsgatan är planens centrala axel och sammanbinder Holländareplatsen, som var huvudtorg vid denna tid, med Säfveån och Säfve strandgata. Brahegatan är stadsdelens huvudgata

Bild: Göteborgs stadsmuseum

Artillerigatan sett från öst, ca 1935. Storgårdskvarter enligt Lilienbergs stadsplan 1913. Kv. Koljan med landshövdinge-
hus mitt emot SKF:s A-fabrik. Öppning mot Brahegatan mot norr där A-fabrikens klocktorn utgör gatans fondmotiv..

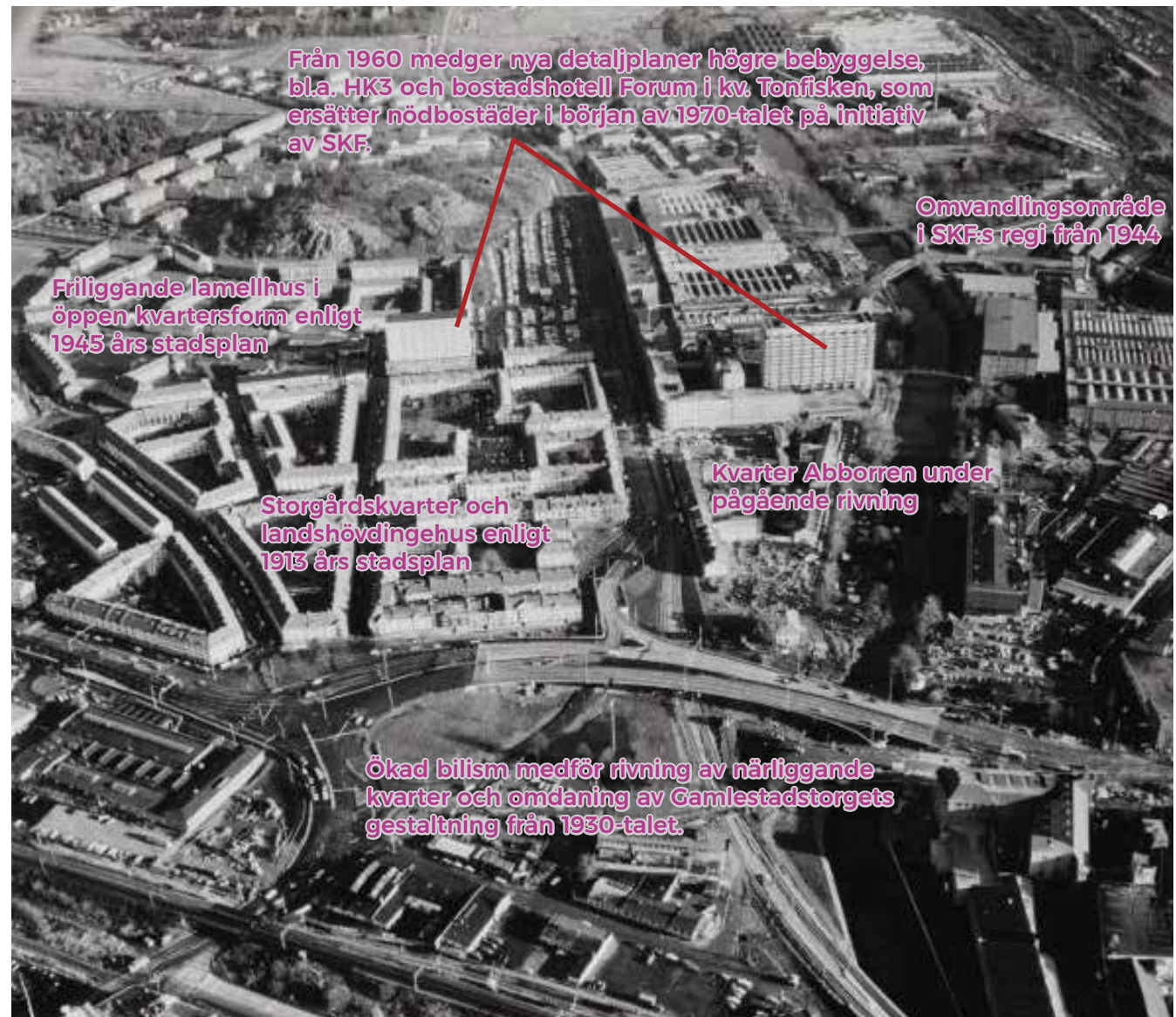
med A-fabrikens huvudentré med ett uppstickande torn som fondmotiv (Bjur, 2018, s. 182).

Stadsplan 1945: Folkhem och bilism

En omfattande bostadsutbyggnad skedde i Gamlestaden under sent 1940-tal, varpå en ny stadsplan för utvidgning av Gamlestaden antogs 1945. Denna omfattade huvudsakligen lamellhus i en öppen kvartersform som uppfördes norr och öster om den äldre kvartersbebyggelsen. Under 1930-talet kompletterades spårvagnsnätet med busstrafik och med tiden ökade bilismen kraftigt. 1944 köpte SKF upp det nedlagda träindustriföretaget Säfveån AB:s markområden söder om Säfveån varpå alltmer av verksamheten kom att förläggas här (Modin & Söderback, 2015, s.33f).

1960-1970-tal

Industrierna expansion och SKF:s alltmer ökande behov av arbetskraft ledde till en stor arbetskraftsinvandring efter andra världskriget. 1972 revs tillfälliga bostadsbaracker på kv. Tonfisker på SKF:s initiativ och ersattes av bostadshotellet Forum 1974 med modern och rationell byggnadsteknik (Modin & Söderback, 2015, s.37). Enbart HK3 och Forum tilläts hög höjd enligt 1964 års detaljplan. Ökad bilism initierade också stora infrastrukturprojekt varpå äldre bebyggelse såsom bland annat kv. Abborren rivs.

Flygfoto över Gamlestaden 1974 som visar på de olika stadsplanernas bebyggelse och 1970-talets kraftiga omdaningar utifrån nya infrastrukturens behov. Källa: Göteborgs stadsmuseum.

Fördjupning: Historik SKF

Svenska Kullagerfabriken (SKF)

Ingenjör Sven Winqvist uppfann världens första självinställande kullager 1907 och grundade det svenska bolaget Svenska Kullagerfabriken (SKF) med 15 anställda samma år i Göteborg. SKF kom tidigt att bli ett internationellt inriktat industriföretag genom att utländska fabriker etablerades och både svenska och Europeiska företag förvärvades.

Det första forskningslaboratoriet bildades redan 1912 och en mängd produkter utvecklades med åren, särskilt under andra världskriget. Efter kriget återupptogs tillverkningen i bl.a. Tyskland igen, och under 1960-talet etablerades också utländska forskningscenter i USA och Nederländerna. Brist på inhemsk arbetskraft ledde till stor arbetskraftsinvandring från främst Italien, Jugoslavien och Finland. 1976 etablerades ett huvudkontor i Göteborg med syfte att rationalisera administrationen, samt öka den internationella samordning och tillverkningen. Under 1990-talet ökade rationaliseringen och en många verksamheter globalt såldes. Samtidigt satsade SKF på den kinesiska marknaden. 1996 hade SKF 90 fabriker med 44 000 anställda.

SKF-koncernen är idag världens ledande leverantör av produkter, lösningar och tjänster inom området som inkluderar rullningslager, tätningar, mekatronik, service och smörjsystem. I fabriken i Gamlestaden bedriver SKF ännu viss verksamhet, men nedtrappningen, vilken pågått under en längre period, är ett faktum och SKF:s huvudsakliga verksamhet bedrivs istället söder om Säveån.

SKF:s anställda framför A-fabrikens karaktäristiska huvudentré. Källa: Göteborgs Stadsmuseum.

T.h: En viktig del av SKF:s arbetsstyrka utgjordes av utländsk arbetskraft, på bilden representerade av italienare. Källa: Creative commons.

Tidslinje SKF

1907: Ingenjör Sven Winqvist grundar SKF.

1912: Första forskningslaboratoriet bildas.

1926: Dotterbolaget AB Volvo startades för produktion av experimentbilar, men blev 1935 ett självständigt bolag.

1930: SKF har tolv fabriker och 21 000 anställda, varav 66% jobbade utanför Sverige.

1963: Nya forskningslaboratorier i USA och Nederländerna.

1970: SKF har 68 fabriker och 67 000 anställda

1976: Ett tredje huvudkontor etableras i Göteborg - HK3.

2004: SKF har 80 fabriker och nära på 40 000 anställda.

2020: SKF lämnar HK3 byggnaden.

SKF som stadsbyggare

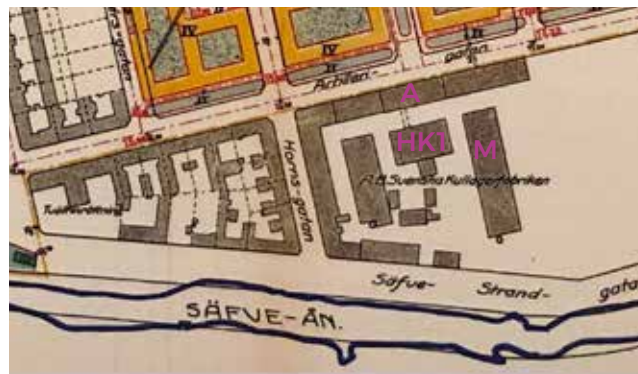
Inom 1889 års stadsplan kom SKF:s omedelbara framgångar att resultera i byggandet av en helt ny stadsdel, med start 1907. Tillsammans med andra industrier utvecklades Gamlestaden i stort, och området inom kvarter Gösen, söder om Artillerigatan, kom att utvecklas steg för steg till ett karakteristiskt industri- och verksamhetslandskap. I det följande presenteras en kort historik om byggnadsår avgränsat till byggnaderna närmast HK3 (se avgränsning nästa uppslag).

Byggnader som uppfördes 1907-1914 ritades av arkitekt Ernst Krüger. Den första SKF fabriken var en tegelbyggnad i 2 våningar uppförd i hörnet Hornsgatan/Säve strandgata. Idag är den riven och ersatt av entrépark för HK3.

Den för Gamlestaden så karaktäristiska A-fabriken uppfördes därefter mot Hornsgatan och Artillerigatan etappvis, men i rask takt, under perioden 1909-1914. Norr om Artillerigatan var öppen mark fram tills att Brahegatan anlades som stadsdelens huvudgata enligt Lilienbergs stadsplan 1913.

Fotografiet skildrar A-fabriken utbyggnad under de första fem åren. Bild: SKF 1907-1957 - en bildrevy.

Lilienbergs stadsplan 1913, här överlagd med 1889-års rutnätplan. SKF:s ursprungliga bebyggelsestruktur syns inom kvarter Gösen. Längs Artillerigatan/Hornsgatan sträcker sig A-fabriken, och i de inre delarna finns M-fabriken samt HK1. Äldsta verkstadsbyggnaden i hörnet Hornsgatan/Säve strandgata. Källa: Regionarkivet, Göteborgs stad ur Bjur (2018).

SKF:s första verkstadsbyggnad uppfördes i hörnet Hornsgatan/Säveå Strandgata 1907. Byggnaden revs och gav plats åt HK3 med entrépark 1967. A-fabriken sydvästra del uppfördes 1909. Bild: Dagens industri 2018.

SKF 1907-1917

A-fabriken 1909-1914

Bild: Göteborgs stadsmuseum

A-fabriken, ritad av Ernst Krüger, uppfördes etappvis under perioden 1909-1914. Byggnaden sträcker sig längs Artillerigatan-Hornsgatan.

HK1 1913

Bild: Göteborgs stadsmuseum

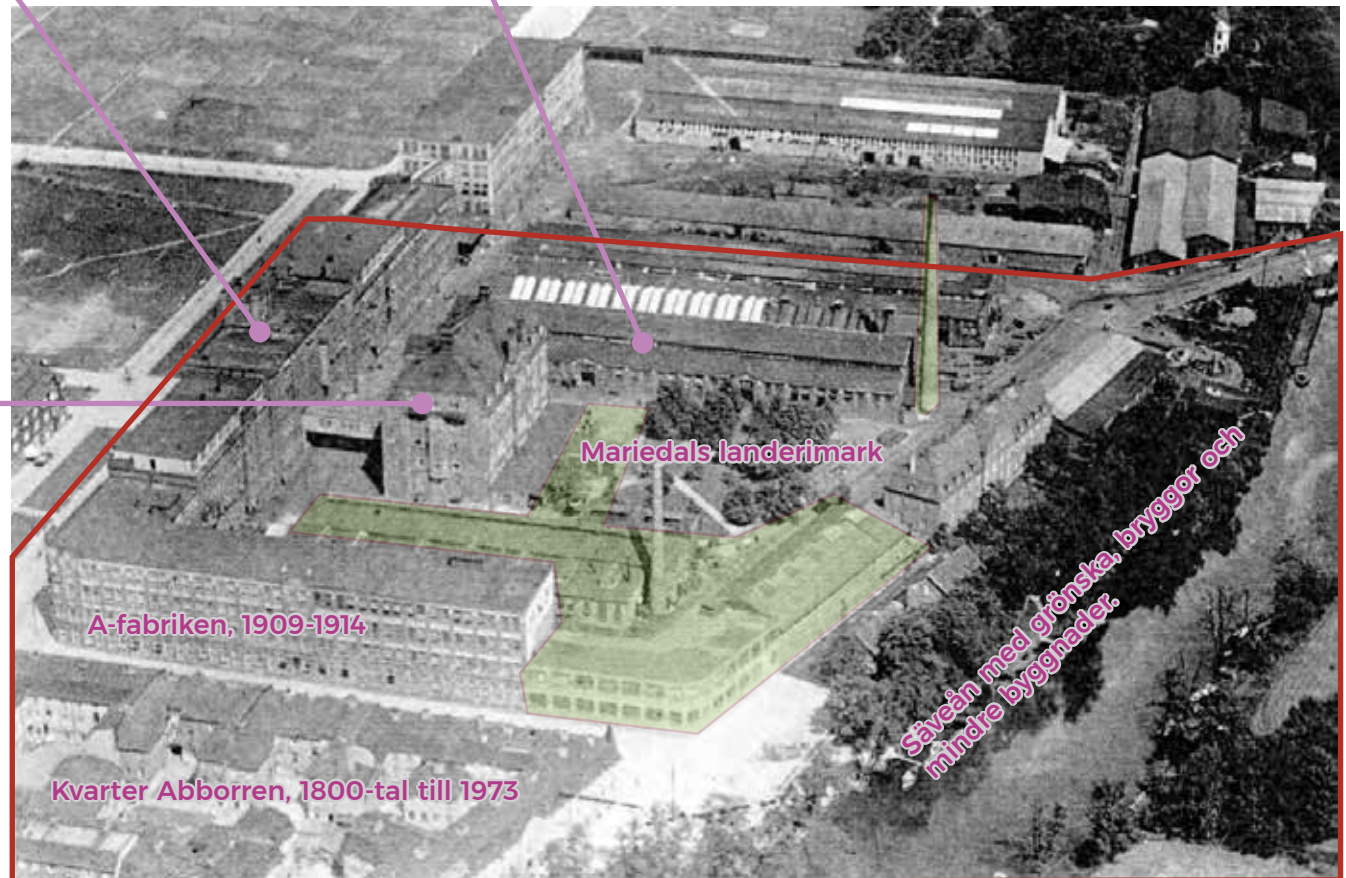
På det inre fabriksområdet uppfördes 1913 ett första huvudkontor (HK1), ritad av Ernst Krüger. Det är uppfört där Mariedals landeri tidigare låg. På bilden syns värmecentral i ett plan (numera putsad utan fönster) garageutbyggnad mot landeriparken (numera riven).

M-verkstden 1913-1915

Bild: Göteborgs stadsmuseum

M-verkstden, ritad av Ernst Krüger, uppfördes som tre separata verkstadsdelar. Den västra stod klar 1913, och hade ursprungligen en hög skorsten intill den södra gaveln (idag riven). 1914 uppfördes den östra delen, och året därpå byggdes dessa samman med en tredje byggnadskropp.

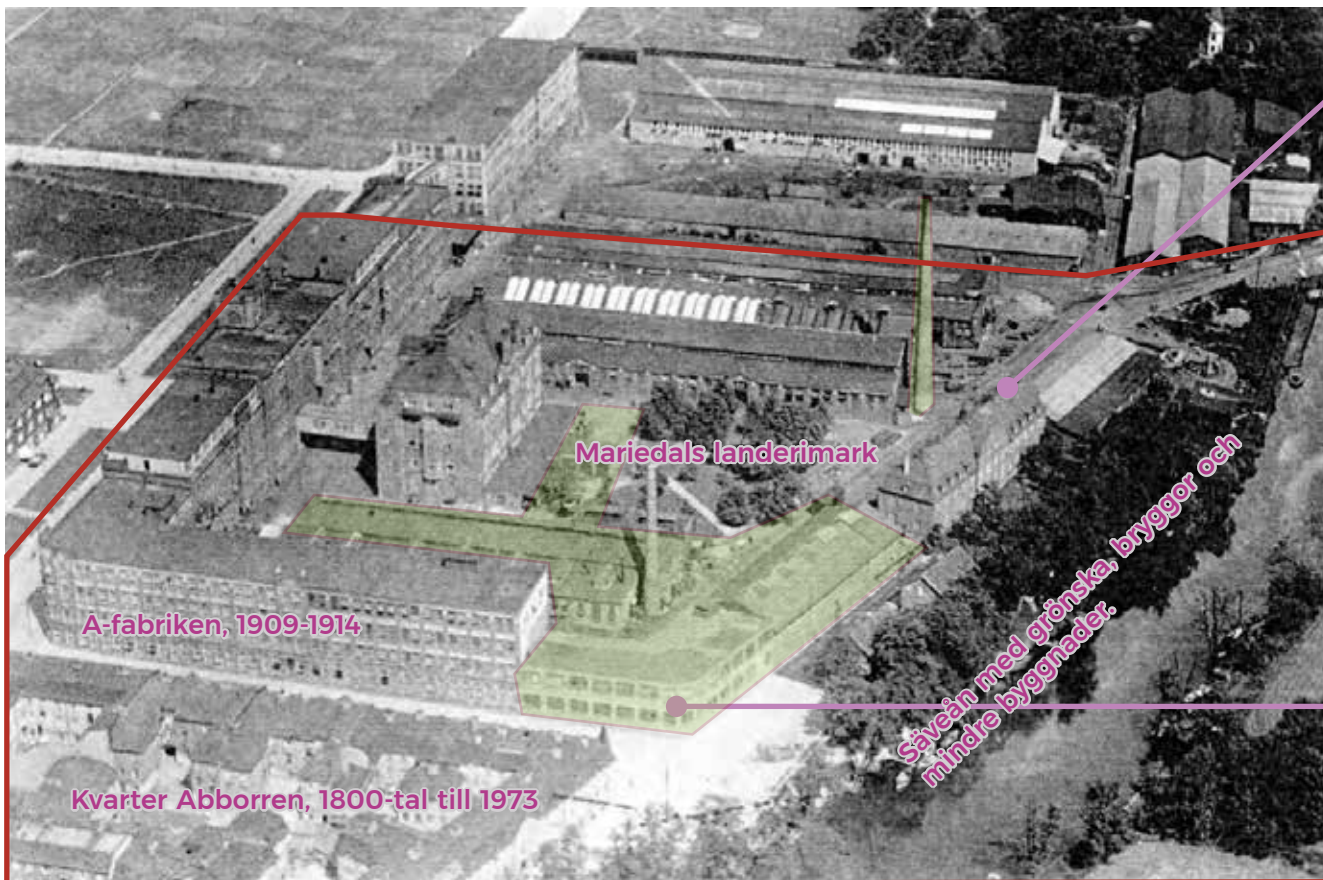

SKF-området efter den intensiva utbyggnadsfasen 1907-1917. Röd markering visar avgränsningsområde för analys, transparent grön markerar rivna byggnader. Bild: Göteborgs stadsmuseum.

Mariedals landeri bestod vid 1900-talets början av en tvåvåningsbyggnad och flyglar i trä med odlingsmark från Artillerigatan ner mot Säveån. Byggnaden användes för SKF:s kontor under åren 1910–1914, men revs snart därefter. Idag utgör kvarvarande grönstruktur en liten park inom industriområdet. Äldre bilder och kartor visar gångstigar bland uppväxta träd främst mot södra/sydöstra delen av parkytan.

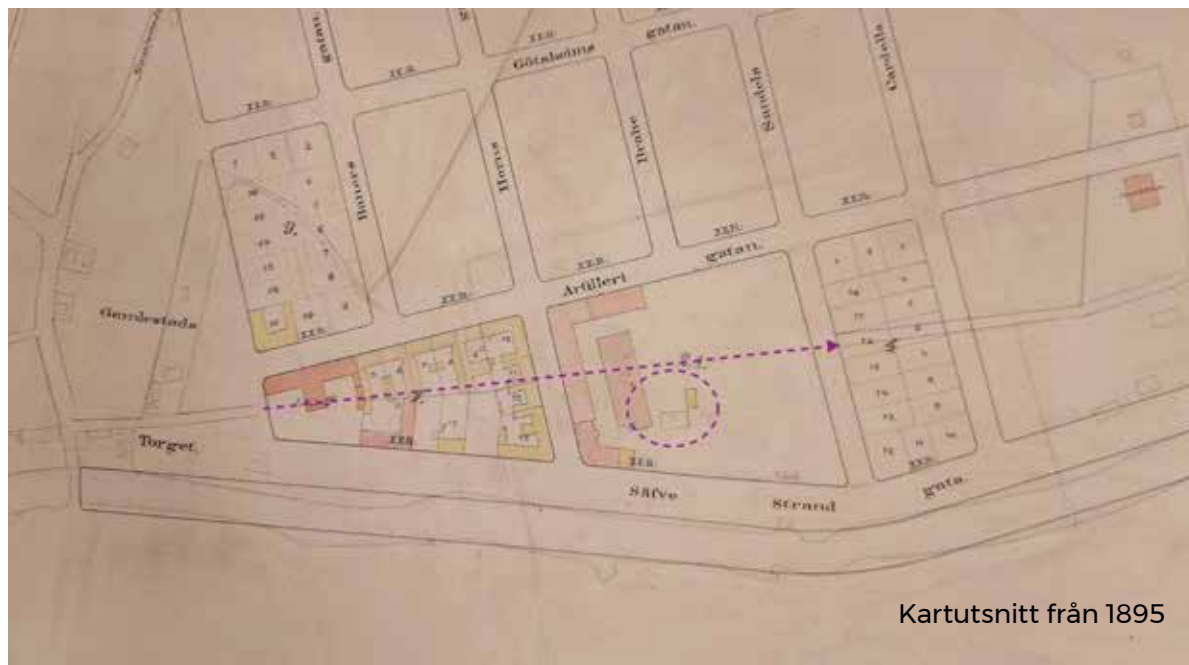
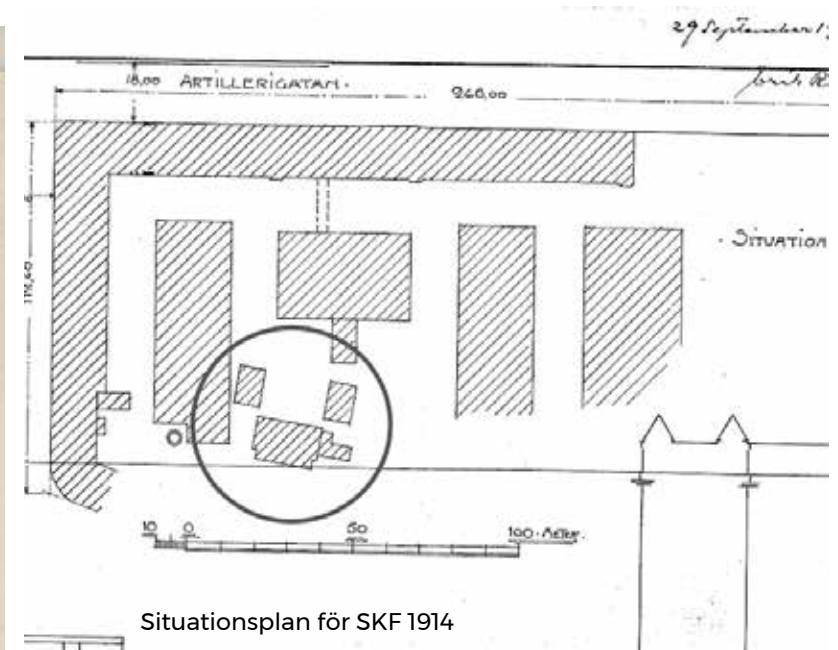
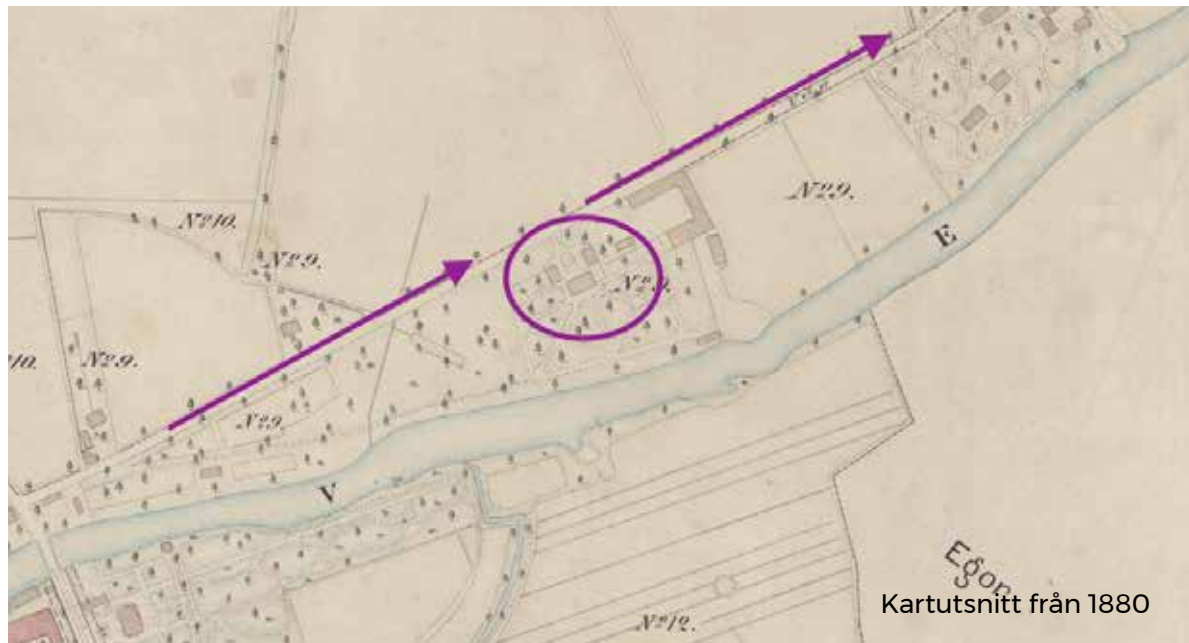

1912 uppfördes ett laboratorium (LAB1) som snart byggdes ut i en andra etapp vilken stod färdig 1916. Samma år invigdes järnvägsbron över Säveån som kopplades med Sven Wingquists gata. På bilden (tagen före 1967) syns landeriparken med delvis uppväxta träd och gångstigar.

1907 uppfördes den första fabriken i hörnet Hornsgatan/Säve Strandgata. En tvåvåningsbyggnad i tegel med mycket ljusinsläpp. Idag riven och ersatt av HK3:s entrépark.

Samma historiska översiktsbild som tidigare på föregående sida.

Kartutsnitt från 1880 och 1895 och ett utsnitt av en situationsplan för SKF från 1914. 1880 låg landeriets huvudbyggnad med flyglar samt ekonomibyggnader längs dåvarande Quidingsgatan, med marker mot Säveån. Med nya stadsplanen 1895 kom Artillerivägen att ersätta Quidingsgatan och förläggas längre norrut, och SKF:s byggnader börjar snart därefter byggas inom kvarter Gösen, på landeriets f.d. mark. Situationsplanen för SKF från 1914, markerar vad som troligen är Mariedals mangårdsbyggnad och flyglar. I situationsplaner därefter finns de inte längre med varpå det är troligt att de revs ca 1914.

SKF 1918-1970-tal

Fortsatt expansion av verkstadsbyggnader efter den intensiva inledningsfasen skedde under 1930-1950-talet främst åt öst.

Ett nytt laboratorium uppfördes 1943 i direkt anslutning till LAB1. Därtill uppfördes ett nytt huvudkontor 1954 strax väster om HK1.

Samtliga byggnader i hörnet Hornsgatan/Säve strandgata var vid 1960-talet rivna och gav plats åt det nya huvudkontoret som stod färdigt 1967. Ungefär samtidigt revs kvarteret Abborrens bebyggelse i sin helhet och gav plats till öppen parkeringsyta, varpå HK3:s höga fasad kom att dominera synfältet från väst.

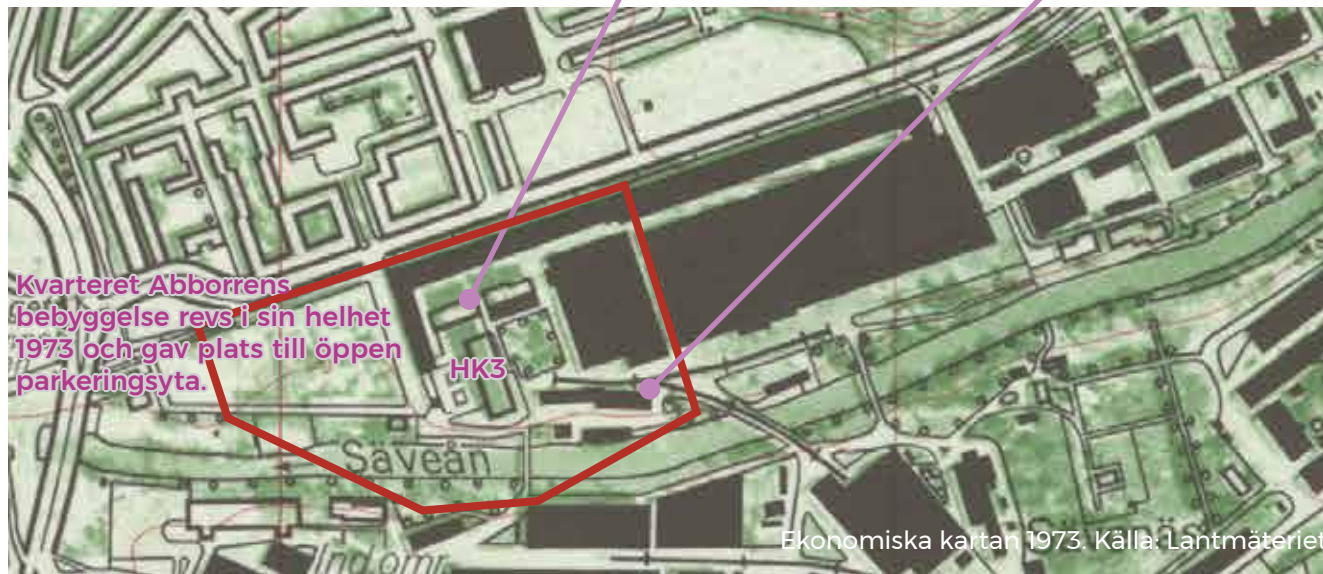
HK2 uppfördes 1954 väster om HK1, med en kopparplåtsklädd gångbro emellan.

LAB1 byggdes samman med ett nytt laboratorium 1943.

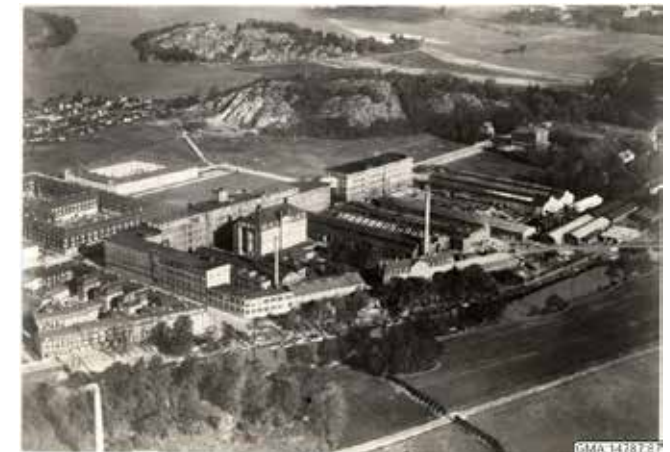

1967 uppfördes HK3 på platsen för den första fabriken från 1907. Foto: Creative Commons

Kvarteret Abborrens bebyggelse revs i sin helhet 1973 och gav plats till öppen parkeringsyta.

Ekonomiska kartan 1973. Källa: Lantmäteriet

På bilden från ca 1940 syns en bred kaj - Säve strandgata - med förtöjda båtar i den för industrierna så viktiga Säveån. Bild: Göteborgs stadsmuseum

I detalj: Historik HK3

Tidiga diskussioner och skisser

HK3:s slutliga utformning var ett resultat av samarbete mellan arkitekt Lettström och FO Peterson & Söner med arkitekt Jan Steen.

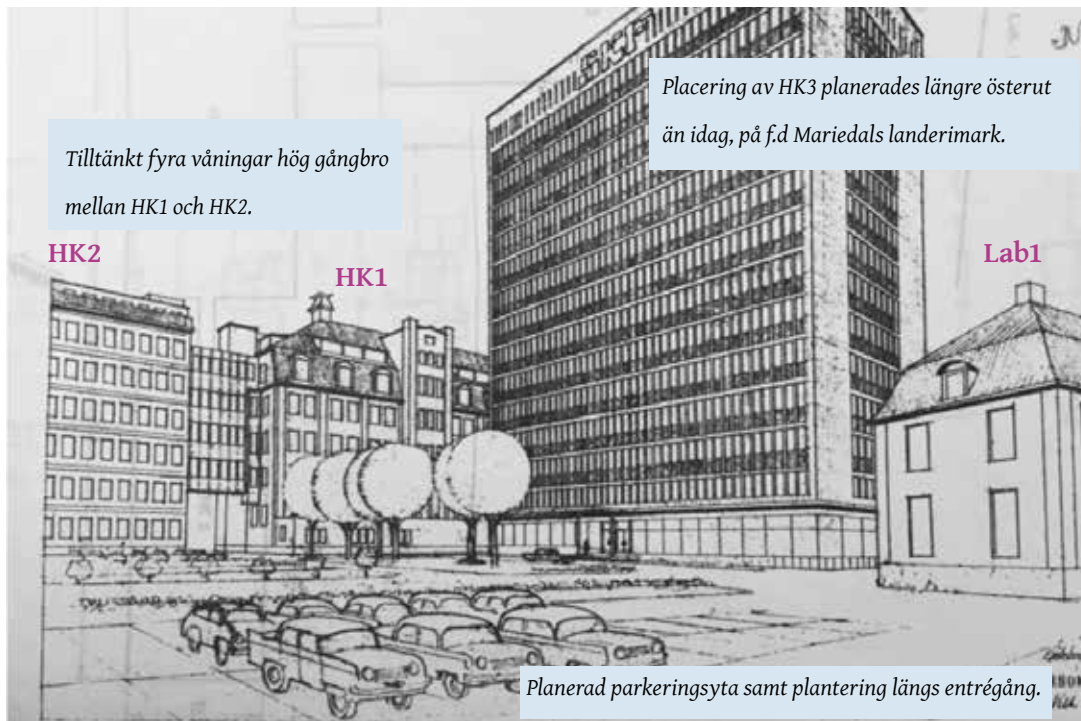
Hösten 1961 beslutade SKF om bygget av ett nytt samlat kontorshus med minst 1000 arbetsplatser. 600 medarbetare satt vid tiden utspridda i olika fabriksbyggnader, vilket var opraktiskt och blockerade värdefull verkstadssyta (Nyfosa, Wingårdh, 2020, s.12)

Skissen nedan är från mars 1962. Den visar utseendet på nya huvudkontoret, ett 16 våningar högt skivhus i rationell modernism, placerat på Mariedals landerimark. Skissen, av FO Petersson & Söner, kom att kritiseras och revideras av arkitekt Lettström. Han ansåg att huskroppen ödelade stora delar grönytor till förmån för parkering och ville få ut mer trevnads- och skönhetsvärden genom att tillvarata närheten till Säveån. Skiss till höger visar nytt förslag i juli 1962 där den tilltänkta byggnaden fortsatt är

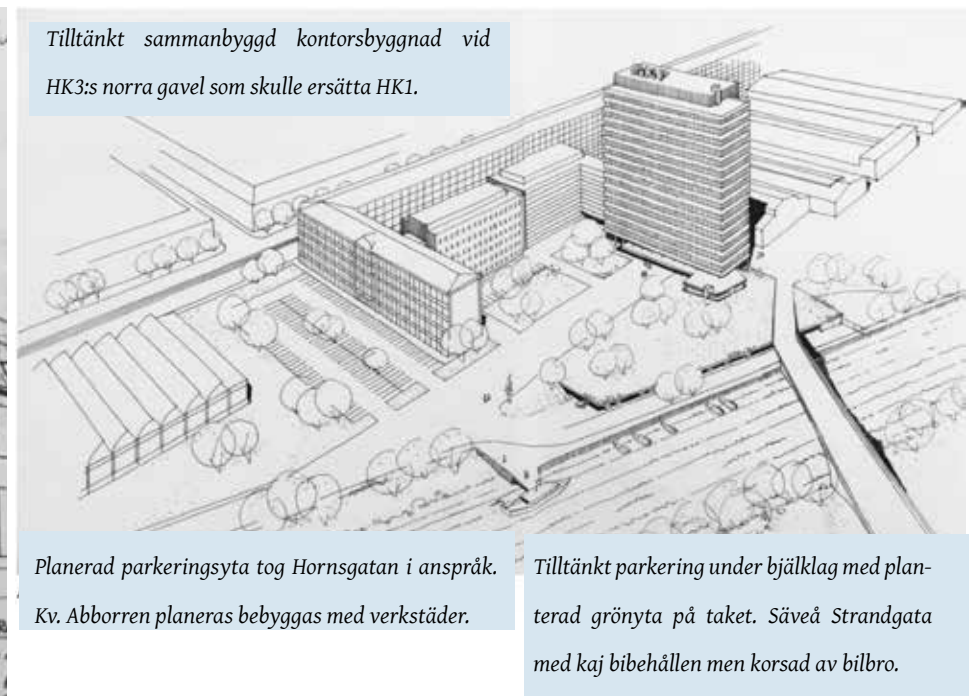
placerad direkt väst om M-fabriken, men med parkering under planterad bjälklag och mer grönytor. I detta förslag ersätts HK1 av ny kontorsbyggnad kopplad till HK3. Här föreslås också en paviljong vänd mot söder samtidigt som en bilbro korsar ån från den plats där LAB1 är placerad.

Längs grönytor bred entréväg från väst kopplad till samtliga huvudkontor.

Tilltänkt placering av HK3 direkt väst om M-fabriken.

Skiss av FO Petersson & Söner, mars 1962. Källa: Nyfosa & Wingårdh, 2020.

Skiss av Lettström, juli 1962. Källa: Nyfosa & Wingårdh, 2020.

ARKITEKT HK3

Byggnaden ritades av arkitekt Gustav Lettström och byggföretaget FO Peterson & Söner, ett Göteborgsbaserat företag som varit delaktiga i framställandet av många av stadens mer framträdande byggnader. Med Lettströms tidigare erfarenhet kan han ansetts vara en "näringslivsarkitekt" med tidigare uppdrag som kontoren åt SAF, nuvarande Näringslivets Hus, samt Industri-tjänstemannaförbundet och TCO i Stockholm.

Arkitekt Gustav Lettström

Arkitekt- och byggföretaget FO Peterson & Söner

Arkitekt och byggnadsföretaget FO Peterson & Söner

Vidare skisser under våren 1963 innehöll radikala förslag på ytterligare huvudkontor som eventuellt innebar rivning av A-fabriken, HK1 och HK2. På skissen nedan syns dock mindre radikalt förslag, med entrépark innehållande mindre planteringar och portvaktstuga intill A-fabriken samt bro som en förlängning av Hornsgatan. Enbart en del förslag på skissen kom dock att bli verklighet. Det gäller placering av HK3 närmare Hornsgatan, varpå befintlig landeripark togs tillvara. Garageinfart vid byggnadens

södra kortsida och parkering under markplan kom också att realiseras. Därtill visar skissen på HK3:s karaktäristiska fasaduppbyggnad med glasad entrévåning, fasadindelning, utanpåliggande pelare, balkong på övre plan samt hög, aluminiumförsedd vindsvåning.

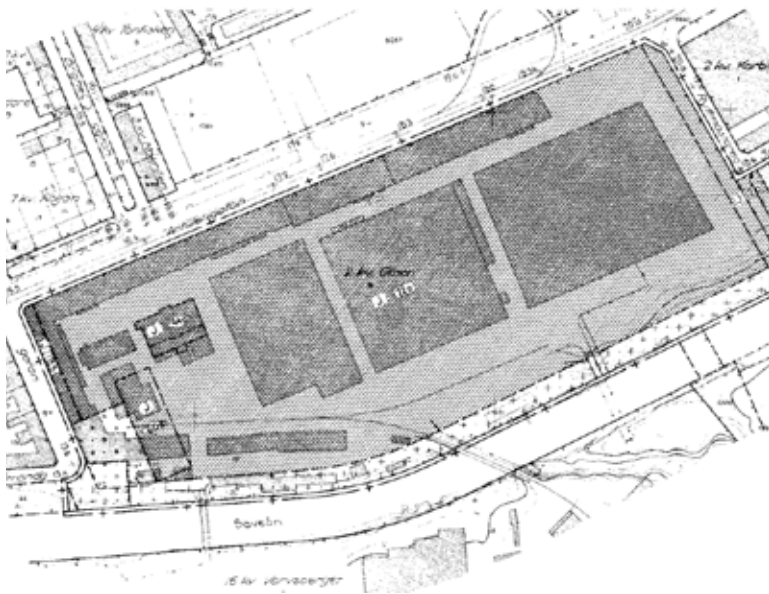
Planutformning som inte realiserats: entrépark med mindre planteringar, portvaktstuga intill A-fabriken.

*Utformning som vi känner igen idag:
Byggnadens placering, proportioner och karaktär samt garageinfart mot södra kortsida längs Sävveå Strandgatas inklination.*

Skiss av E. Balsow, troligen från 1963. Källa: Nyfosa/Wingårdh, 2020, s. 12.

Detaljplan

En ny detaljplan för 2:a kvarteret Gösen, som antogs 1964. Detta för att effektivisera markyta och skilja mellan produktions- och administrationsbyggnader samt för att möjliggöra det nya huvudkontorets byggnadsvolym. Här medgavs användning J: "Område för industriändamål med möjlighet att inreda bostäder i den utsträckning det behövdes för bevakning." Detaljplanen medgav höjden på huvudkontoret till 60 m över stadens 0-plan, 45 m ovanför gatunivån.

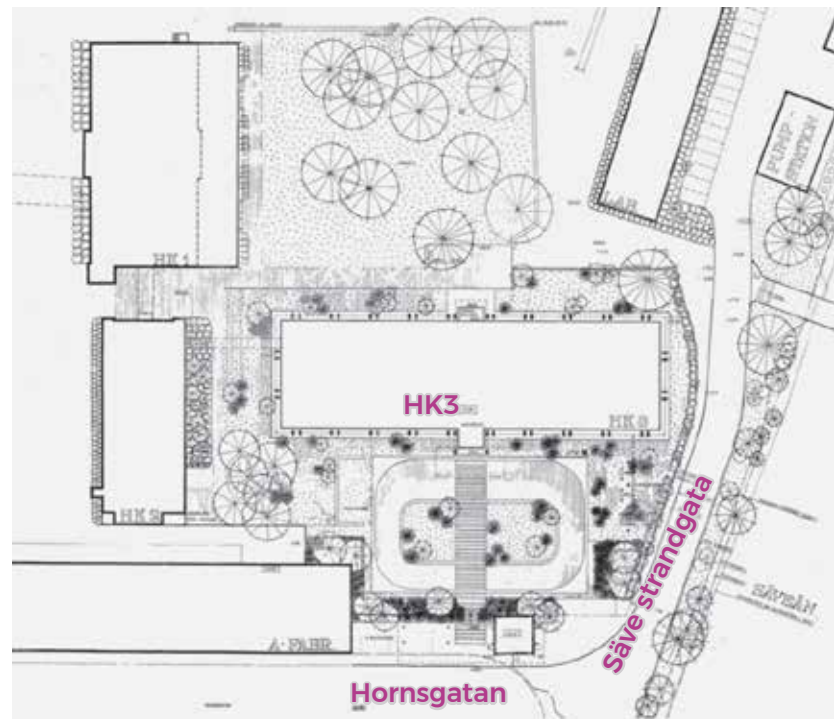

Detaljplan från 1964. Källa: Göteborgs stadsbyggnadskontor

Parkmiljöernas utformning

Samtidigt fortsatte skissarbetet framför allt gällande parkmiljöerna. Viktiga aspekter som diskuterades var den för HK3 omslutande grönskan och hur gränsen mellan ute- och innemiljö skulle kunna göras osynlig (Nyfosa, Wingårdh, 2020, s. 19). Parkmiljöerna planerades av trädgårdsarkitekt Lars Barnö och han beskriver hur grönska planterades för att omsluta byggnaden. Entrévåningen var uppglasad för att "[...] man på väg från huvudporten ska

kunna skönja de stora träden i parken." (Lars Barnö Arkitektkontor AB, SKF:s arkiv, s. 36). Fjäråsgnejs valdes mellan huvudgång och entré för att skapa en "matta" mellan huvudgång och entré och längs med byggnadens markplan närmast fasadlivet. Enligt Barnö var detta en god matchning till interiörens entrégolv i labradorsten. Större delen av entréparken kom att utgöras av garagetak och konstruktionen medgav möjlighet att göra planteringar på mark. Mot Hornsgatan i väster och Sävån i söder anlades plantering i formgjutna "lådor" i grovt profilerad betong.

Översiktsplan av trädgårdsarkitekt Lars Barnö från 1967, källa: Nyfosa/Wingårdh, 2020 s. 18. Intill Hornsgatan planerades vad som blev parkering intill A-fabriken, trappa upp mot parkyta samt portvaktstuga. Längs Säve strandgata anlades planteringsytor med idegran samt växtlighet längs mur. Osäker realisering av skissen är:

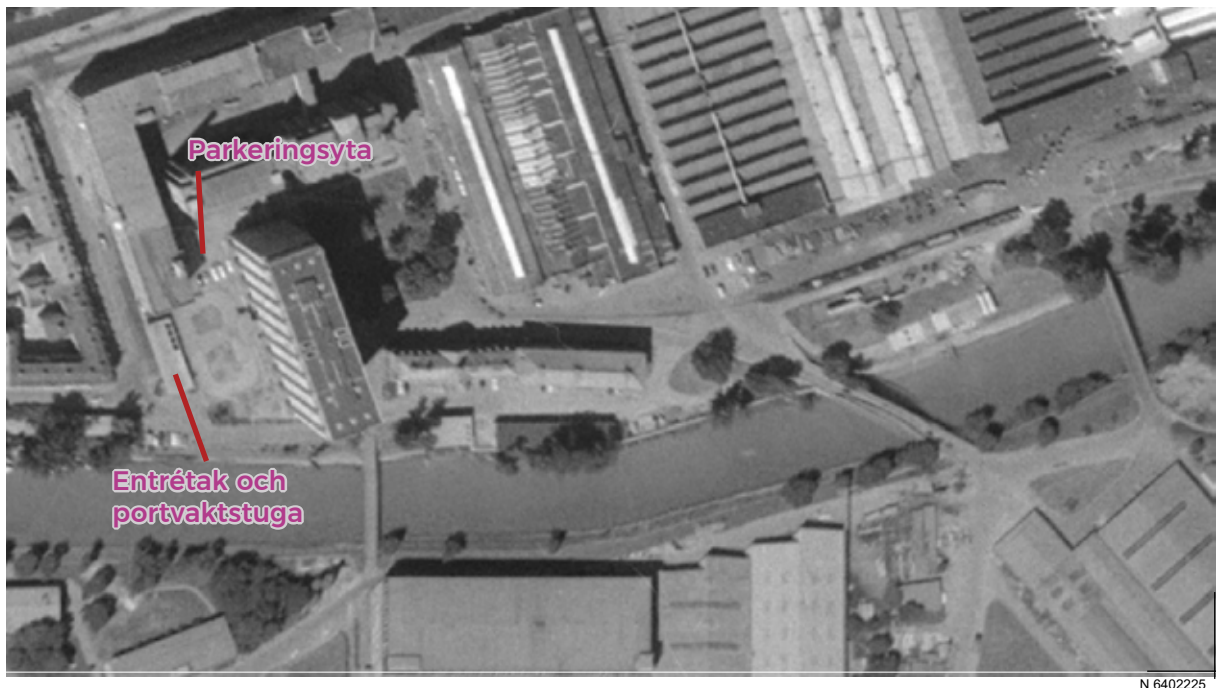
- Öppning (med bilgrind?) mot ovalformat bilstråk i hörnet Hornsgatan/Säveå strandgata.
- Rektangulär ram runt ovalformat bilstråk.
- Parkeringsyta i norra delen av parkmiljön realiserad men idag borttagen.

Den äldre parkmiljön på östra sidan (i denna utredning kallad landeriparken) benämns av Barnö som den Wingquistska parken. Under tiden för markbehandlingarna sluttade den starkt åt söder, varpå man gjorde mindre utfyllnader som sedan stöttades upp med en barriärmur av återanvänd storgatsen längs med parkens södra och östra sida. Barnö kommenterar att parken hade få sittbänkar men att murens låga höjd kunde fungera som långbänk.

Lettström och Barnö brottades med de motsatta kraven att å ena sidan möjliggöra bilframkörning till huvudentrén, och å andra sidan inkorporera byggnaden i grönska. Kraven tillgodosågs genom att belägga bilstråken med smågatsten med täta fogar och på övriga ytor lades smågatsten med glesa, gräsbevuxna fogar.

Mot Hornsgatan, mellan A-fabriken – portvaktstugan – Sävåån, byggdes ett staket av plattstål på liggare av

UNP-balkar och stolpar av INP-stål. Huvudgånggrinden dekorerades med en kullagersymbol med glaskvadrater i olika nyanser av blått – en arkitektoniskt nickning till företagets verksamhet. Låga, utbrett växande enar (*Juniperus*) och idegranar (*Taxus*) planterades. Underplantering i betonglådorna av *Pachysandra* och på gatstensytorna, *Sagina*. Som kontrast till de kompakta och vintergröna barrväxterna planterades stamträd och i barriärplantering längs med söder planterades pilbuskar (*Salix*) med en underplantering av björngräs (*Festuca*). Bevattning till betonglådorna sköttes inifrån byggnaden genom nedgrävda, perforerade plaströr. I botten på lådorna sattes ett dränerande gruslager som stod i förbindelse med avlopp (Lars Barnö Arkitektkontor AB, SKF:s arkiv, s. 37).

LANTMÄTERIET

T:h: Flygfoto från ca 1973, källa: Lantmäteriet. Här syns HK3:s entrépark med parkeringsyta i norra delen av parkmiljön. Viss plantering inom mur längs Sävå strandgata. Biluppfart till ovalformad bilstråk i hörnet Hornsgatan/Sävå strandgata. Portvaktstugan är lokaliserad under ett större entrétak, idag borttaget. Gångbro över Sävåån på plats. Bänkar och buskar samt staty inte ännu på plats längs huvudgång.

Arkitektoniska förebilder

Nyfosa/Wingårdh (2020, s. 17) beskriver hur arkitekt Lettströms önskade ett uppglasat entréplan utifrån referenser till Nestlés huvudkontor i Vevey, byggnad av arkitekt Jean Tchumis från 1960. Lettström återanvände också egna tidigare projekt för SKF och det finns paralleller till Näringslivets hus på Storgatan i Stockholm (1957-1960), som har en lång, öppen entréhall samt även takarmaturer från Orrefors av samma slag som man sedan använde i Göteborg.

Invigning och användning

Den 25:e september 1967, invigdes SKF:s tredje huvudkontor, HK3. Detta var 60 år efter att SKF:s första fabriksbyggnad invigdes. Byggnaden uppfördes av Skånska Cementgjuteriet till en kostnad av 14 miljoner (Nyfosa, Wingårdh, 2020, s. 11).

Det första året fungerade det 1100 kvadratmeter stora huset både som fabrik och kontor och det tillverkades 45 000 lager här (Nyfosa, Wingårdh, 2020, s. 9). De följande dryga 40 åren användes huset till kontor med restaurang i ovanplan. 2020 tog SKF beslutet att flytta huvudkontoret till ny byggnad söder om Säveån.

Foto ur SKF:s årsredovisning 1968. Byggnation av HK3 slutförd. Källa: Nyfosa/Wingårdh 2020 s. 8.

KARAKTÄRISERING OCH ANALYS

Planhistoriska spår

1700-talets landerimark

Mariedals landeri, vars landerimark sträckte sig ner mot Sävån ungefär lika brett som mellan Hornsgatan och Sven Wingquist gata. Idag utgör resterna av landerimarken parkmiljön framför HK3:s östra entré. Spår att värna, med relevans för HK3:

- Rester av landerimark framför HK3: östra entré: utbredning samt äldre träd.

1889 års vägnät och kvarterindelning

Hornsgatan samt den 18 meter breda Artillerigatan tillkom i och med 1889 års stadsplan. Den första bebyggelsen som uppfördes enligt stadsplanen låg inom kvarteret Abborren. Bebyggelsen tillkom 1900-1906 men ersattes av parkering 1973. Säv Strandgata anlades som en bred kaj. Spår att värna, med relevans för HK3:

- Hornsgatans och Artillerigatans dragning med A-fabriken placering intill. Kv. Abborrens struktur.

SKF:s industriområde tidigt 1900-tal

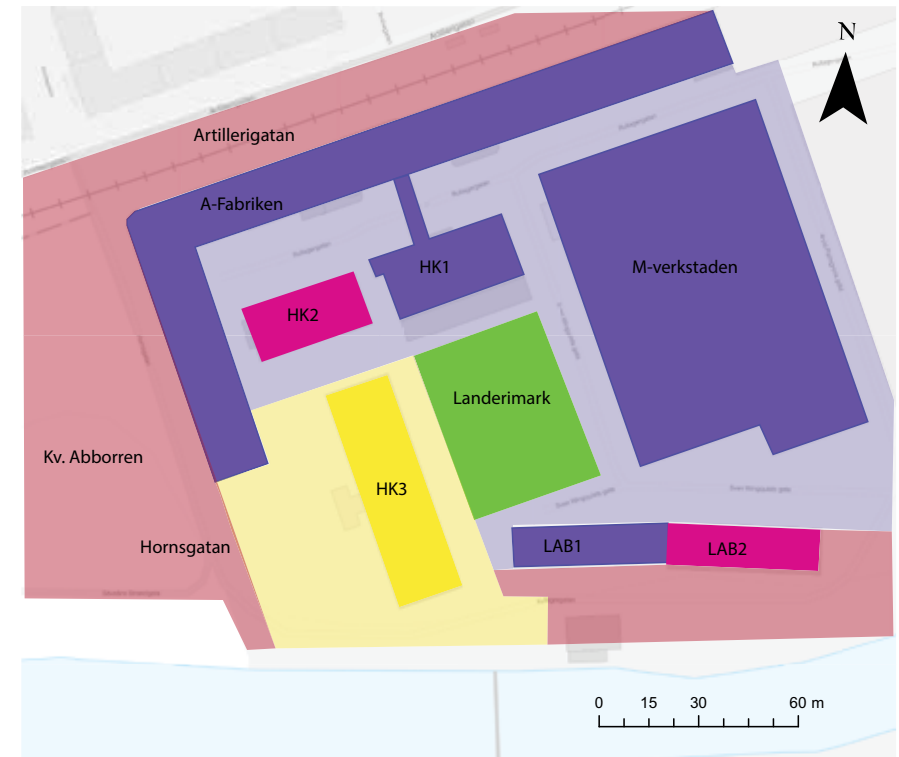
SKF kom att bebyggas i rask takt inom kvarter Gösen utformad enligt 1889 års stadsplan, med viss hänsyn till tidigare landerimark. Spår att värna, med relevans för HK3:

- Laboratoriernas placering som följer den tidigare raka sträckningen av Säv strandgata (numera Kullagergatan).
- Byggnaders placering och uttryck som påvisar tydliga historiska tidslager.
- Grönområde tidigare tillhörande Mariedals landeri med angränsande gatustruktur.

SKF: industriområde 1960-tal

SKF:s tredje huvudkontor kommer till inom ny detaljplan 1963, som möjliggör hög byggnadskropp och parkmiljö mot Hornsgatan. Spår att värna, med relevans för HK3:

- Planstruktur och byggnadsutformning.

Byggnader

- 1907-1917
- 1918-1960-tal
- 1960-tal till idag

Planstruktur

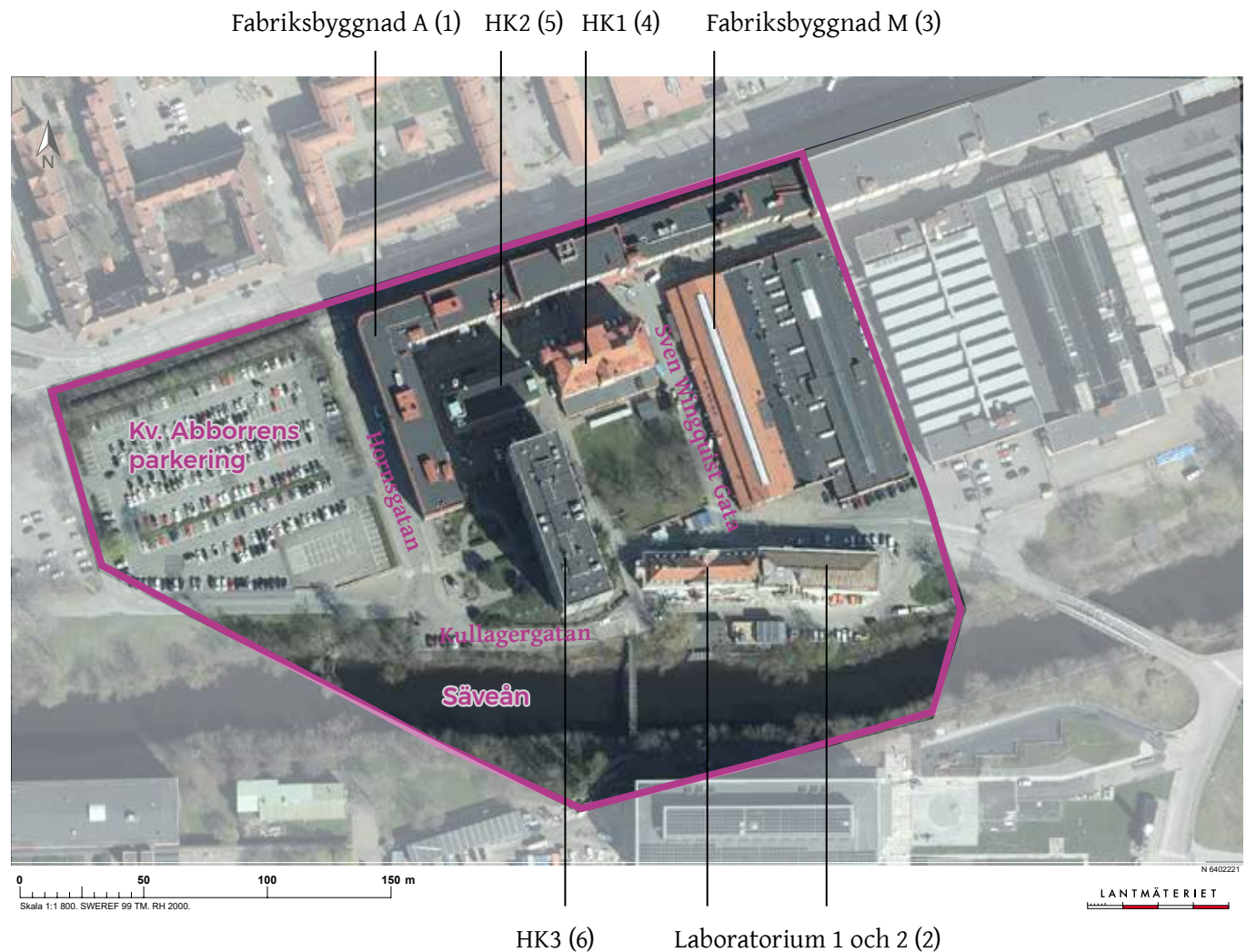
- 1700-tal
- 1889 års stadsplan
- 1900-talets första del
- 1960-tal till idag

Bebyggelsekaraktär

SKF:s område norr om Sävåån utgör som helhet en sammansatt industriell bebyggelsemiljö med byggnader från verksamhetens start 1907 fram till 1970-talet. Området präglas i första hand av företagets äldre bebyggelse från den första utbyggnadsepoken. De flesta byggnader är uppförda under tidigt 1900-tal och utgörs av stora fabriksbyggnader i tegel i flera våningar med omsorgsfulla utsmyckningar. Dessa har efterhand kompletterats under 1940- och 1950-talet då bland annat produktions- och lagerlokaler uppfördes som större hallar i vinkelräta gator mot den stora fabrikslängan som vetter mot Artillerigatan.

Utredningsområdet rymmer en koncentration av olika arkitekturstilar från olika tidsepoker (se flygbild). Här sammanfaller A- och M-fabriken, de tre huvudkontoren, de två laboratorierna samt platsen för den första fabriksbyggnaden, idag ersatt av HK-3 byggnadens entrépark. Artillerigatan, Sävåån med dess vattennära grönska, Hornsgatan samt kv. Abborrens fria parkeringsyta utgör tydliga avgränsningar för det industriella stadslandskapet.

På följande sidor beskrivs varje byggnad inom utredningsområdet med avseende på karaktär och kvaliteter att värna, med särskilt fokus på deras samspel med HK3.

Flygbild över SKF i Gamlestaden. Analysområdet markerat med lila. Inom analysområdets västra del ryms parkeringsyta inom kvarter Abborren. Öst om Hornsgatan ligger de olika fabriks- och laboratoriebyggnaderna samt de tre generationer huvudkvarter, som beskrivs i nummerordning på nästa uppslag.

1. A-fabriken

Arkitekt Ernst Krüger, uppfört 1909–14. En fyravåningsbyggnad i rött tegel, med dekorativa inslag av ljus tegel utåt gatan. Byggnadens långa fasad med horisontella fönsterband skapar ett dominerande uttryck längs gata. Taket är platt, men de etappvis byggda huskropparna skapar en trappvis förhöjning mot ett mittparti vid Artillerigatan, markerat av ett klocktorn och två mindre sidotorn. Även rundat hörn samt Hornsgatans fasadmitten markeras av förhöjda takpartier. Byggnadens originalfönster har stora, smårutsindelade bågar med spröjs. Mot gårdsplan fortsätter det repetitiva fönstersättningen men utan dekorativa inslag. Symmetrin bryts här av utskjutande fasadpartier med varierande fönstersättning.

Platsskapande kvaliteter:

- Lång obruten tegelfasad i fyra våningar med stor betydelse för stadsbilden.
- Rundat hörn Artilleri-/Hornsgatan skapar mjuk gatukorsning. I övrigt raka, plananpassade linjer.
- Repetitiv och symmetrisk fasaduppbyggnad med horisontell tyngdpunkt bryts upp av vertikala murlinjer, krönte av ljus mönstermurning. Rak taklinje bryts av förhöjda mitt- och hörnpartier.
- Rött tegel med ljusa fönster och dekorativa inslag ansluter till övrig tegelarkitektur.

A-fabrikens tegelfasad mot Artillerigatan. Långa horisontella linjer bryts upp av de olika byggnadskropparna samt mittparti med klocktorn.

A-fabrikens fasad mot gård är mindre dekorativ och symmetrin bryts upp av utskjutande trapphuspartier. Tydlig "innergårds"-karaktär, många utbytta fönster.

A-fabrikens tegelfasad mot Hornsgatan. Trots dess fyra våningar höga fasad ligger tyngdpunkten horisontellt, i och med de långa symmetriska fönsterraderna.

2. Laboratorium 1 och 2

Arkitekt Ernst Krüger, uppfört 1916. Byggnad i 2 våningar med inredd takvåning under ett brutet tegeltäckt tak. Nationalromantiska inslag inkluderar tegelmurad sockel, samt symmetriskt utformad fasad kring ett mittparti som betonas genom pilastrar och en bred frontespis. Fasaderna är av rödbrunt tegel murat i blockförband med mönstermurningar. Entréerna markeras med dekorativt utformade skärmtak och omfattningar, ovanför vilka det sitter en SKF-logotyp huggen i sten. Under det brutna, tegeltäckta taket finns en inredd kontorsvåning. Fönstren är smårutsindelade och med spröjs.

Lab 2 är uppfört 1943. Byggnad i 3 våningar valmat, tegeltäckt sadeltak. Byggnaden är uppförd i rödbrunt tegel i blockförband och är sammanbyggd med LAB 1, men är placerad i något annorlunda vinkel för att följa gatan utanför. Spröjsade tvålufts-fönster med tre rutor och präglas av funktionalismens enkelhet, stramhet och starka materialverkan. Mot ån finns i byggnadens yttre ändar två trapphus, som i fasaden markeras genom fönstrens storlek och placering samt mönstermurning. Entrépartier med naturstensomfattningar.

Lab 1, fasad mot Kullagergatan. Inredd takvåning under ett brutet tegeltäckt tak. Fasadens symmetri bryts upp av mittparti med bred frontespis.

Platsskapande kvaliteter:

- Tydlig etappvis utbyggnad, samtidigt som byggnaderna anslutande till varandra arkitektoniskt genom de symmetriska och strama tegelfasaderna.
- Variation skapas av tegeltäckt, brutet tak och mittparti med frontespis på Lab 1.
- Gedigna material i sten och tegel. Färgskalan utmärker byggnaderna då de skiljer sig från verkstadsbyggnaders mer klarröda uttryck.
- Historiskt kopplad plananpassad placering av Laboratorier längs dåvarande Säve strandgata. Placering av HK3 bryter denna linje och idag upplevs snarare Laboratoriernas placering leda mot HK3:s östra entré.

Lab 1 och 2, fasader mot Sven Qingquists gata. Trots tydlig arkitektonisk uppdelning, ansluter byggnaderna harmoniskt till varandra.

Lab 1 och 2, fasader mot Kullageragatan. Placering i vinkel gentemot HK-3, utifrån historisk plananpassad placering.

3. M-fabriken

Arkitekt Ernst Krüger, 1913–1915. Tre sammanbyggda långsmala verkstäder uppförda i rött tegel. Verkstäderna har olika gaveluppbyggnader och lanternintak i skilda utföranden. Den västra delen har sadeltaksformat fackverksburet tak med ett stående fönsterband och ett fönsterparti vidnocken. Mittparti samt östra delen har rak taklinje med liggande fönster. Samtliga tre verkstäder har mönstermurningar i ljus tegel och pilastrar. Originalfönstren består av stora smårutindelade båggar med spröjs.

Platsskapande kvaliteter:

- Sammanbyggda verkstäder i låg, mänsklig skala.
- Tydlig, tidig industriarkitektur där fönster, murverk i rött tegel med mönstermurning och dekorationer, markerade gaveluppbyggnader samt lanternintak bygger upp karaktären.
- Byggnadernas placering går i symmetrisk linje med A-fabriken mot norr och HK1 mot väst. Placering av HK3 kom att följa denna symmetri.
- Byggnadernas sockel i gatsten speglar den delvis synliga/återstående gatubeläggningen av liknande sten. Äldre gatsten har också återanvänts i landeriparkens mur från 1967.
- De låga fasaderna ger de södergående tvärgatorna en nära på småstadsmässig karaktär.

M-byggnadens tre sammanbyggda gavlar mot söder.

M-byggnaden med fasad mot Sven Wingquists gata. Byggnadens sockel i gatsten återkommer i intilliggande landeriparkens mur.

4. HK1

Arkitekt: Ernst Krüger, 1913. Byggnaden är uppförd i fyra våningar i jugendstil. Fasad i gult chamottetegel och ett brant valmat tak med mönstermurat enkupigt lertegel och plåtdetaljer. Parvis fönsterindelning med småspröjsade övre rutor i korspostfönster. Dekorativt utformade stenpartier kring entrén och under burspråken. Gångbro mellan A-fabriken och HK1.

Platsskapande kvaliteter:

- Jugendkaraktär som tydligt speglar arkitekturi-dealen vid tiden för den första av tre generationer huvudkontor.
- Utgör nordlig fond för landeriparken (idag bryts dock kopplingen mellan HK1 och parkmiljön av igenputsad lågdel samt senare tillkomna cykelställ och elcentral).

HK1 fasad mot söder, mot landeriparken.

5. HK2

Arkitekt Wilhelm Mattson, 1954. Byggnad uppfört i gult tegel. Fasaden är stram och rytmiskt indelad av horisontella skift av stående tegel mellan fönsterbanden. Byggnaden har ett glasat trapphus med betongglas samt en kopparklädd övergång till HK1.

Platsskapande kvaliteter:

- Funktionalistisk karaktär som tydligt speglar arkitekturidealen vid tiden för den andra av tre generationer huvudkontor.
- Från den lilla portingången vid Hornsgatan går Rullargatan hela vägen igenom området. Längs gatan, i samspel med A-fabriken och övriga huvudkontor, bildar HK2 en tät stadsmässighet.

HK2 i funktionalismens formspråk. T.h: Kopparklädd övergång till HK1.

HK3 Exteriör

Bakgrund

- Uppfört år: 1963 – 1967
- Arkitekt: Gustaf Lettström i samarbete med FO. Peterson & Söner
- Funktion: F.d. kontorshus, huvudkontor för industriföretaget Aktiebolaget SKF.

Arkitektur och estetik

- HK3 är en 45 meter hög byggnad i 16 plan, som uttrycker tidstypisk 1960-tals arkitektur med dragning åt internationell modernism. Detta återspeglas i fasadens kraftfulla och symmetriska uppbyggnad samt i materialval där moderna byggelement och svenskt hantverk möts.
- Fönsterband och kakelklädd fasadindelning löper horisontellt runt hela byggnaden. Parvis placerade pelare sträcker sig upp vertikalt över byggnadens våningsplan. Pelarna avslutas halvvägs upp på vindsplanets fasad.

Konstruktion och material

- Grundmurar: Gjuten betong.
- Sockel: fasad kloss an markbeläggning.
- Stomme och fasader: Betongelement med bäring delvis exponerad genom engagerade pelare, parvis placerade utanpå fasaden. Pelare och vindsplan är

klädda i eloxerad aluminium liksom entrétaken. Bröstningar klädda i räfflat, gult, dubbelglaserat klinker från Höganäs som gjutits fast på betongelementen.

- Rak taklinje och aluminiumklädd vindsplan.
- Fönster: Yttre fönsterkarmar klädda i ljusgul aluminium samt ytterbågar i mörkbrun eloxerad aluminiumprofil. Mot väst: Lätt indragna panoramafönster i två plan uppdelade av mittparti i aluminium. Mot öst: Lätt indragna panoramafönster på entréplan med mittparti i aluminium som markerar plan två. Fortsatt indraget fönsterband

HK3 med entré mot väst. En modernistisk byggnad i 16 våningar präglad av symmetrisk uppbyggnad och gedigna material.

med bröstning av gråfärgat glas.

- Västra entrén: Våningshög, inglasad entré med skjutdörrar i glas med beige aluminiumram. Rektangulärformade pelare klädda i glaspaneler håller upp utskjutande entrétak klädd i eloxerad aluminium.
- Östra entrén: Våningshög, inglasad entré med glasskjutdörrar med beige aluminiumram samt en hängande utskjutande takdel klädd i eloxerad aluminium.
- Källarplan består av två våningar under mark-

Utanpåliggande engagerade pelare sträcker sig parvis upp vertikalt, medan fönsterband och kakelklädd bröstning skapar horisontell samverkan.

plan, varav det övre är ett garage med plats för 78 fordon. Garageentré på södra kortsidan.

- Gångbro i glas och gråfärgad aluminium mellan norra kortsidans andra våning och HK2.

Gångbro i glas och grå aluminium mellan norra kortsidans andra våningsplan och HK2.

HK3 byggnadens entréplan har panoramafönster. Rektangulärformade pelare klädda i glaspaneler håller upp utskjutande entrétak klädd i eloxerad aluminium.

Detaljer och dekor

- Byggnadens färgsättning i ljusgul/beige nyans återkommer i entrédörrarnas ramar, kakelplattor från Höganäs samt i den eloxerade aluminium som klär pelare och vindsvåning. Dessa eloxerades i en ljusgul kulör, FAK 30-3, som med tiden blekts.
- Cirkulära former återkommer i många detaljer på och utanför byggnaden. Den östra entrén har fyrkantiga handtag i dekorerad keramik med små kulor som tillsammans bildar en större cirkel. På ett lekfullt sätt att återspeglar industriföretagets kullagerproduktion.

Förändringar

- Samtliga glas är utbytta under 2010-talet.
- SKF:s belysta logotype var en viktig dekorativ detalj i fasadkompositionen, numera borttagen.

Östra entrén. Byggnadens färgsättning i ljusgul/beige nyans återkommer i kakelplattor från Höganäs, i den eloxerade aluminium som klär pelare samt i entréernas glasdörrar.

Dekorerat entréhandtag vid östra entrén återspeglar SKF:s kullagerproduktion.

Parkmiljöer

- Gestaltning år 1967
- Landskapsarkitekt: Lars Barnö

Entréparken

- Parkmiljö vid HK3:s västra entré avgränsad mot Hornsgatan och Sävå strandgata, något upphöjt från gatunivå.
- Gestaltning ursprungligen präglad av öppenhet och låg grönska med enstaka högre barrväxter.
- Bred trappa med fem trappsteg i granit och enkla handledare i trä leder upp mot rak och bred huvudgång, lagd med mönstrad smågatsten och plattor i fjäråsgnejs. (1)
- Ovalformad körstråk med smågatsten omsluter huvudgång, med kopplingar mot grind i norr och f.d grindvaktstuga i sydväst. (2)
- Fyra idegranshäckar samt lägre globformade armaturer kantar huvudgång. Bänkar i sten och trä symmetriskt utplacerade framför. Två klippta idegranshäckar flankerar även entrétak. (3)
- Fyra cirkelformade planteringsytor kantade av gatsten. (4)
- Ytor med kortklippt gräs och ett fåtal uppväxta enar (juniperus) och lägre buskar, samt fyra flaggstänger på rad (5).
- Längs Hornsgatan, söder om trappa: Förhöjd stenläggning för skulptur av kula på plats för f.d. portvakt-

Översiktsvy över HK3 med närmiljö, med särskilt fokus på entrépark och planteringar intill HK3. Källa: Google

- stuga. (6) Kulan är idag borttagen. Murpartier av stående granitblock markerar planteringar och höjdskillnad mellan gata och parkyta, tillkommet 2010.
- Hörnet Hornsgatan/Sävå strandgata: Intill stålstatket finns terrasserad plantering med barrväxter i lådor av platsgjuten, grovt profilerad betong. (7)

- Låg, grovt profilerad betongmur intill A-fabriken sydöstra hörn med senare planteringar. (8)
- Räfflad betongmur omger södra parkytan och följer Sävå strandgatas inklinering med öppning för garageinfart. Muren löper runt hörn mot östra entrén. Växtligheten längs muren är låg och tät, ibland beväxten över betongmuren likt en "hängande trädgård". (9)

- Sävåns vildbevuxna grönområde avgränsar gatustruktur mot söder. (10)
- Runt byggnaden, förutom längs norra kortsidan, ligger en smal markbeläggning av rektangulära plattor i gnejs. Framför östra entrén utökas ytan av plattorna som bildar en platsbildning. Övrig stenläggning runt byggnaden utgörs av smågatsten geometriskt lagd med bredare bevuxna fogar. (11)
- Bred planteringsyta längs sydöstra fasaden med bl.a. barrplanteringar bakom profilerad betongmur. (12)
- Intill nordöstra fasaden löper smalare planteringsyta med lägre buskar samt fyra höga, smala aspar som pryder fasadpelarna. (13)

Södra parkplanteringen hänger över räfflad betongmur som sträcker sig ovan garageinfart. Sävåns vilda grönska avgränsar gatustruktur mot söder.

Entréparken är placerad något upphöjt från gatunivå, präglad av öppenhet. HK3:s entré nås via bred stentrappa och huvudgång lagd med möstrad smågatsten och plattor i fjäråsgnejs.

Etappvis plantering med betonggräns vid markyta samt rundformade lådor i grovt profilerad betong. Del av ursprungligt, lågt ståltaket mot Hornsgatan. Troligen senare tillkommen armatur.

Sydöstra parkytan består av smalt band av gnejsplattor, smågatsten samt planteringsytor bakom profilerad betongmur.

Nordöstra planteringsytan med lägre buskar samt fyra aspar som sträcker sig upp längs fasadpelarna.

Landeriparken

- Nära på kvadratisk, gräsbeklädd markyta tillhörande f.d. Mariedals landeri (1700-tal).
- Parkytan avgränsas av gångväg med smågatsten mot väster och norr, samt av asfalterade gator mot öst och söder.
- Sju uppvuxna lövträd i parkens södra och östra del. (1)
- Stenmur omgärdar parkytans södra och östra del murad med återanvända jämnstora, kvadratiske stenar, ca 16x16 cm. Muren är tre stenar bred och murad i ½ förskjutning. Mindre öppning mot Sven Wingquists gata. Vissa skador. (2)
- Mindre gatustenslagd platsbildning framför HK-3:s östra entré, med ett mindre fristående murparti och tre bänkar i betong och trä. (3)

Översiktsvy över parkmiljö runt HK3, med fokus på landeriparken. Källa: Google

Landeriparken sett från sydöst, med HK3 och HK1 i bakgrunden. En till viss del skadad gatstensmur avgränsar uppvuxna träd från gatunät. En oas mitt i industrilandskapet.

Gångväg med smågatsten vid parkytans norra del. Cykelställ och elcentral senare tillkomna.

Platsbildning med fristående murparti framför HK3:s östra entré. Sittbänk i betong och trä sits framför.

Material och detaljer

- Entréparkens ovalformade körgång har beläggning av smågatsten i cirkulära former med mittsten i korsmönster. Anspelar på kullager. (1)
- Grind vid entréparkens norra del har ram av stålbalkar och stolpar dekorerad med cirkelformad glaskonst (troligvis Orrefors). Tidigare placerad i staket mot Hornsgatan mellan A-fabriken och portvaktstugan. Norr om grind finns ursprunglig gatustenslagd parkeringsyta. (2)
- Spår av ursprungliga cirkulära planteringsytor i gräsmatta, avgränsade av gatusten. (3)
- Armaturer längs gångstigar med svartmålad metall och globformad glaskupa. Lägre höjd vid mittgång, högre höjd längs ovalformad körgång. (4)
- Fyra flaggstänger på rad söder om entrén. (5)
- Parkbänkar: Landeriparkens bänkar troligen original: betongfundament med träsis. Entrépark fyra senare tillkomna längs huvudgången i stenfundament och träsis.

Oval gångstig med gatusten i cirkelformer anspelar på SKF:s kullagerverksamhet.

Stålgrend med cirkelformad glasdekor står idag vid entréparkens norra del, ursprungligen placerad vid trappa mot Hornsgatan.

Entrépark med lägre barrväxter och enstaka högre träd. Gatustenslagda gångar kantas av låga planteringsavgränsningar i gatsten. Cirkulära planteringsytor knappt synliga i gräsmattan. Fyra flaggstänger på rad söder om entrén. Senare tillkomna globformade utomhusarmaturer.

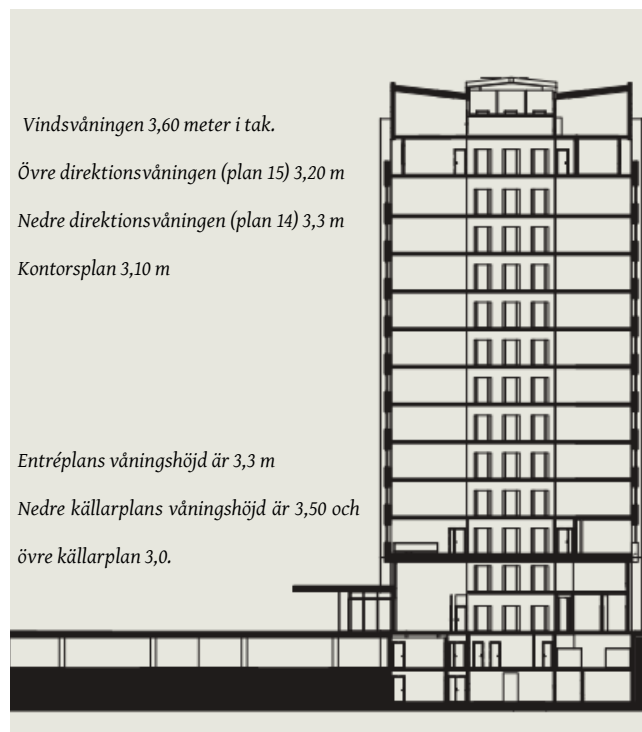
Förändringar

- Entréparken: Mellan 2005 och ca 2010 revs bl.a. grindar, staket och portvaktstuga. Detta medförde en viss förändring av trappytan upp till entréplan och området utrustades med nya bänkar, askkoppar, papperskorgar och handledare. Grind med glasdekoration flyttades till norra delen, mot A-fabriken/HK2. Nya orienteringsskyltar, armaturer och trafikskyltar tillkom, samt garagegrind i stål (enkelflyglig slaggrind) vid Hornsgatans ände (Bygglov- Stadsbyggnadskontoret, 2006).
- Landeriparken: Sättningsskador i mur av återanvänd gatsten. Stenmuren har spruckit framför allt i sydöstra och södra hörnet och en del sten saknas. Armaturer, rökbås, cykelställ och elcentral är senare tillkommet.

HK3 Interiör

Detta avsnitt redogör för HK3:s interiör. Detaljgraden för interiör beskrivs utifrån den påverkan och hur stor betydelse den har på exteriör.

Byggnaden har 16 plan varav två under mark inklusive garage. Plan 3-4 inrymmer entréplan, plan 5-13 kontorsplan, plan 14-15 direktionssvåning samt plan 16 vindssvåning.

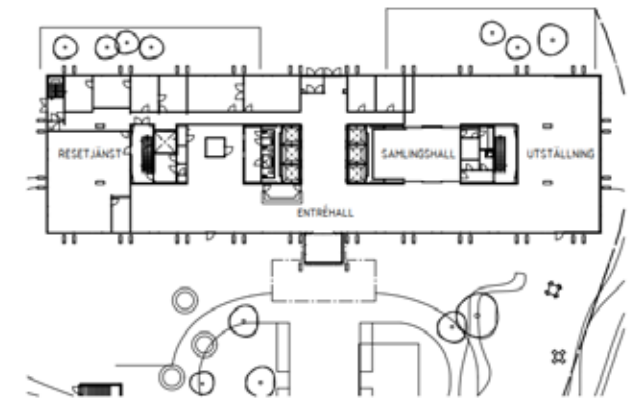
Tvärsektion av HK3 från söder. Källa: Nyfosa/Wingårdh, 2020.

Entréplan

Entréplan och våningen däröver rymmer husets mest offentliga miljöer. Direkt innanför entrén möttes besökaren av ett dubbelhögt rum med receptionsdisk. Innanför panoramafönstren finns djupa ytor som använts för utställningar och innanför ryms hörsal/samlingsrum och kapprum på vardera sida hisshall.

Entréplanet liksom hisshallarna får mycket av sin karaktär från en variationsrik och platsspecifik väggkeramik, formgivet av konstnären Karin Björquist, producerad av Höganäs. De anspelar på kulor i olika former. De stora armaturlöberna av glas är likaså formgivna platsspecifikt av Carl Fagerlund och tillverkade av Orrefors. NK levererade profiler av aluminium till invändiga glaspartier, i likhet med fasaden eloxerade i färg 30-3.

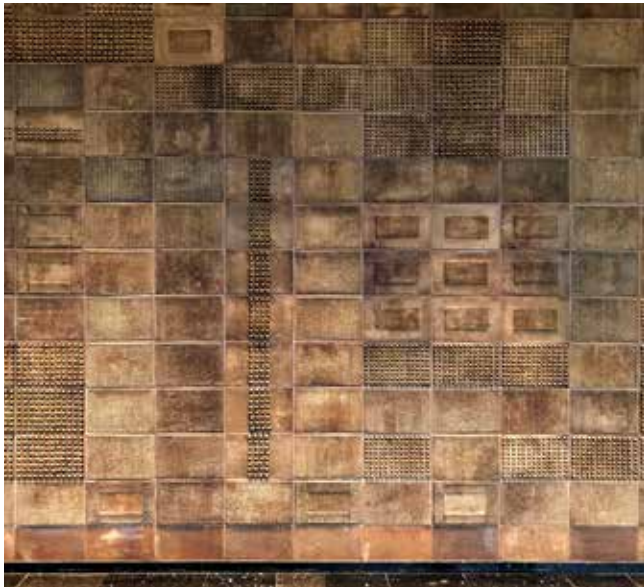
Entrévåningens samlingsrum och kapprum, kläddes med paneler av ädelträ. Träpaneler i övriga kapprum utfördes i en ljus ek. Golvet är lagd med svart labrador som är en slitstark och hållbar granit. Sammantaget skapar dekoren en pampig och påkostad atmosfär.

Entréplan. Källa: Nyfosa/Wingårdh, 2020.

Entréplan och våningen däröver utgör en välkomsthall med utrymme för utställning och möten. Mot byggnadens inre ryms hörsal och kapprum.

Entré- och hisshall pryds av väggkeramik, formgivet av konstnären Karin Björquist, producerad av Höganäs.

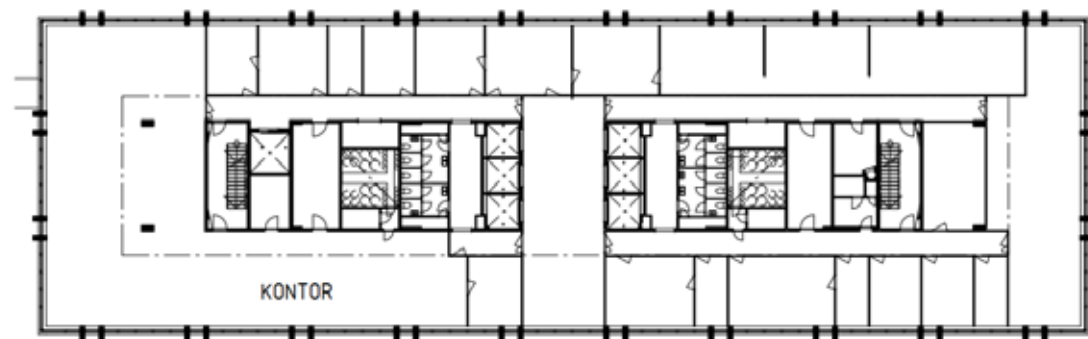
Armatör av Orrefors, kapprum klätt i ädelträ samt golv i svart labrador/granit.

Skiljevägg av glas och metall av Sven Palmquist på Orrefors glasbruk.

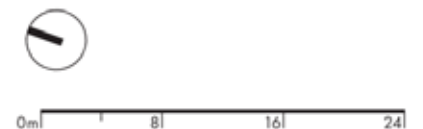
Kontorsplan

Husets kontorsplan 5-14 är i stort sett identiska. Kontorsrummen utgjordes av enkelrum med tvåluftsfönster på knappt tio kvadratmeter, alternativt trefönsterrum på cirka 15 kvadratmeter. Hisshallen på samtliga våningsplan är välbevarad, medan kontorsutrymmena förändrats interiört utifrån 40 års skiftande behov. Samtliga hisshallar har väggkeramik i varierande mönster. Golvet är lagt med mörk jämtlandskalksten. På de flesta våningsplan, intill hissdörrarna, finns ursprungliga glasade skiljedörrar i trä med sidoparti och kvadratisk handtag.

Typplan kontor, plan 5-14

Typplan kontorsplan 5-14. Källa: Nyfosa/Wingårdh 2020.

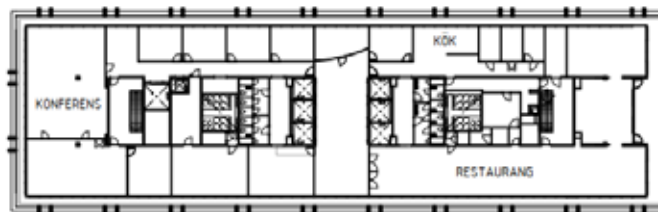

Samtliga hisshallar har väggkeramik i varierande mönster. De flesta skiljedörrar i trä är original.

Direktions- och vindsplan

Plan 14 och 15 planerades för direktionen, med tjänsterum på nedre plan och plats för direktionens sammanträden och måltiden på övre plan. I lunchutrymmet finns en skärmvägg av smide. Den övre direktionsvåningen skiljer sig från övriga våningsplan genom att fasaden här löper en meter innanför pelarlivet. Mot söder är indragningen än längre. Balkongutrymmets golv är lagt av stenplattor och entrépartiernas fasade är murade med vitt tegel. Utsikten från de högre våningarna är milsvid.

Typplan plan 15. Källa: Nyfosa/Wingårdh 2020.

Skärmvägg av smide i lunchutrymmet på plan 15.

Balkongutrymmet mot söder. Golvbeläggning av stenplattor. Entréernas fasader är murade med vitt tegel. Utsikt med långa vyer.

Plan 16 är en teknik- och arkivvåning utan fönster. Tio lanterniner ger dagsljus åt gavelrummen, men i övrigt har detta plan endast konstljus. Här är huset ventilationsanläggningar samlade. Plan 17 är teknikkärnans vindsplan med hissmaskinrum med mera. I detta låga utrymme slutar också de två utrymningstrapporna. Taket, plan 18, är endast tillgängligt via luckor (Nyfosa/Wingårdh, 2020 s. 30).

RESULTAT

På följande sidor beskrivs utredningens resultat i form av listade kulturmiljövärden. Här beskrivs värden utifrån stadsrummet som helhet och med fokus på HK3 både exteriört och interiört. Därtill beskrivs HK3:s samspel med den direkta omgivningen, med fokus på bebyggelse, grönsstruktur och vägnät samt mer upplevelsemässiga kvaliteter.

Delar av Gamlestad och f.d SKF.
Utredningsområde markerat.

Kulturhistoriska värden

Platser och stadsrum

- Industrimiljöns blandning av kvarterstora verkstäder, laboratorier och huvudkontor inordnade i en gatumönster har genererat en för Sverige unik **tät stadsmässig karaktär** med tydliga kommunikationsstråk längs Rullagergatan och Sven Wingguistgata. Längre stråk, smala gator och de låga, inre verkstadsfasaderna bidrar till tillgänglighet, närhet och mänsklig skala.
- Entréparken är tydlig i sin utformning och möjliggör en förståelse för **park och HK3-byggnad som en arkitektonisk helhet**, och utgör **en utåtriktad, symbolfylld plats med officiell karaktär**. (Se detaljerad värdering s. 58).
- Kvarvarande delar av landeriparken skapar en **ofentlig, anspråkslös grönskande platsbildning** inom stadsrummet centralt inom kommunikationsstråken. Omkringliggande industribebyggelse och gatunät är anpassade efter parkens historiska placering. (Se detaljerad värdering s. 58).

Arkitektoniska uttrycksegenskaper

Tegelarkitektur (närmiljön)

- Stildrag från **nationalromantik, jugend och funktionalism**. Gemensamma element i fönsterband och fönsterutformning. Stor variationsrikedom i storlek, höjd, takform, tegelsorter, kulör, detaljer och murningsteknik.

Modernismens arkitektur (HK3)

- HK3 är en **välbevarad representant för den modernistiska eran** inom SKF:s industrimiljö och ger ett imponerande intryck av ett huvudkontor passande ett globalt framgångsrikt företag. Byggnadens formspråk speglar företagets precision och **1960-talets rationella arkitektur** som kommer till uttryck genom byggnadsvolym, indragen balkong under platt tak och markerad vindsvåning samt rytmisk fasaduppbbyggnad.
- HK3 är **en central punkt** i sydvästra industriområdet, både som **byggnadsvolym** och som **historiskt dokument** över den nya byggnadsteknik och de arkitekturideal som slog igenom under 1900-talets andra hälft.
- Modernismens **symmetri och proportionalitet** görs tydligt genom byggnadsproportioner samt

horisontella och vertikala linjer. Fönsterband och kakelklädd fasadindelning löper horisontellt runt hela byggnaden och skapar tyngd. Parvis placerade pelare sträcker sig upp vertikalt över byggnadens våningsplan, bryter fönsterbandens linjer och skapar rymd. Tillsammans upplevs komponenterna bilda en rytmiserande effekt.

- SKF:s varumärke var förknippat med kvalitet, varpå också **kvalitet genomsyrar byggnadens material**. Högklassiga material togs fram i samarbete med svenska företagen Höganäs och Orrefors i utsmyckningen av byggnaden. Klinkers, aluminium och betong möts i ett modernistiskt utförande. Fönstrens och klinkers glänsande reflektioner skapar en skimrande effekt. Räfflad betong och aluminium skapar textur.
- Arkitekternas **ambition att balansera ute- och innemiljö** görs möjlig genom entréplanets panoramafönster i dubbelhöjd som bjuder in till kontakt med den omgivande miljön. De omsorgsfullt planerade parkmiljöerna intill entréerna avsågs att upplevas även inifrån foajén och från högre höjd, bland annat från den indragna balkongen som löper längs hela våningsplanet.

HK3:s västra fasad med kulturhistoriska värden markerade. Som helhet en välbevarad representant för den modernistiska eran och 1960-talets rationella arkitektur.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Placering

- HK3 har en för SKF-området **logisk placering bland, och koppling till, övriga och tidigare huvudkontorsbyggnader**. Samspelet mellan HK-byggnaderna visar på **tydliga plan- och arkitektoniska årsringar och historiska utvecklingsetapper** i SKF:s historia. Samspelet mellan HK-byggnaderna tar sig även ett fysiskt uttryck då alla är sammanlänkade med varandra genom överbyggda förbindelsegångar mellan byggnaderna. De har gjort det möjligt att röra sig genom nästan alla byggnader utan att påverkas av väderlek. **Förbindelsegångarna** visar att, och hur byggnadernas verksamhet har stått i kontakt med varandra.
- Placering av HK3 intill Säveån med dess ursprungligen breda kaj har nyttjats för att skapa ett underjordiskt garage till förmån för grönytor som idag tillsammans med **Säveåns grönstruktur skapar liv i området och kontrasterar mot industriområdets arkitektur**.

Materialkvalitet

- **Fokus på kvalitet i material** och utförande utmärker inte bara HK3 utan är en logisk följd av tegelarkitekturens välmurade byggnader med många ornament i mönster och relief som **signalerar en känsla av företagets stolthet och ambitioner** att visa kvalitet inte bara i produktion utan även i byggnation. Materialen har visat på åldersbeständighet.

Historisk läsbarhet

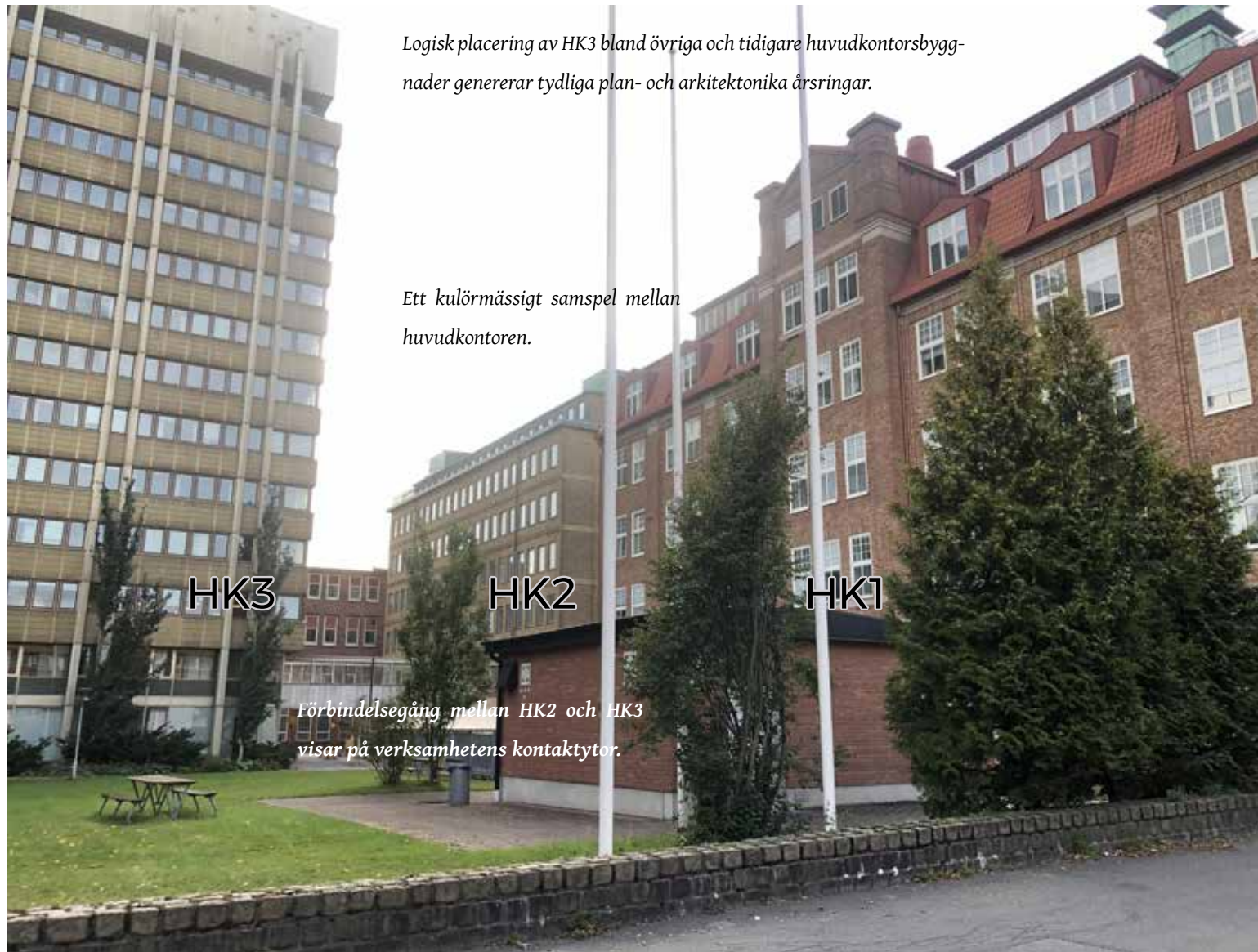
- **Bebyggelsemiljöns kontinuitet från jugend till 1960-tal ger en god bild av olika epokers stilideal** och visar hur industri- och kontorsarkitekturen utvecklats under 1900-talet. A-fabrikens fasad mot Artillerigatan och laboratoriernas olika tydligt

avgränsade delar, samt de tre huvudkontorens olika arkitektoniska uttryck, bidrar till förståelsen för verksamhetens snabba expansion och stora betydelse för stadsdelen.

- Helhetsmiljön med tre generationers huvudkontor i anslutning till fabriksområdet vittnar om **närheten mellan ledning och produktion**.
- HK3:s höjd och formspråk skiljer sig kraftigt från övrig bebyggelse inom industriområdet, och **markerar en ny tidsepok och ett arkitektoniskt nytänk**.
- Även de två **parkmiljöernas kontrasterande utformning** bidrar till förståelsen för landeriets tidsdjup respektive entréparkens koppling till HK3.

Gestaltungsprinciper

- Tegelarkitekturen respektive modernismens formspråk **uttrycker rytm och balans** främst genererad av samtliga fasaders fönsterband.
- Genom valda fasadmaterial ges både tegelarkitekturen och HK3 **ett massivt intryck**. Tegel och

Logisk placering av HK3 bland övriga och tidigare huvudkontorsbyggnader genererar tydliga plan- och arkitektoniska årsringar.

Ett kulörmässigt samspel mellan huvudkontoren.

Förbindelsegång mellan HK2 och HK3 visar på verksamhetens kontaktytor.

Tradition i användandet av gedigna material för samtliga HK signalerar en känsla av företagets stolthet och ambitioner.

Bebyggelsemiljöns kontinuitet från ungdom till 1960-tal ger en god bild av olika epokers stilideal.

HK1, HK2 och HK3 från sydöst samt delar av landeripark. Kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper gällande samspel markerade.

modernismens material ger byggnaderna tyngd.

- HK1 i gult, chamotterat tegel, HK2 i gult tegel och HK3 i gulfärgad eloxerad aluminium och Höga-näsplattor genererar **ett kulörmässigt samspel mellan huvudkontoren.**
- **Varsamma möten mellan olika tiders formspråk och material.** Exempel utgörs av gatus-tensmur kring landeripark som ger en blinkning till närliggande byggnader med samma material i sockel samt äldre gatubeläggning. Förbindelsegångar är materialmässigt harmoniskt kopplade från yngre till äldre byggnader.

Taklandskap

- **Varierat taklandskap** med sågtandstak, lanternintak, platta tak och sadeltak skapar variation. HK3 bidrar till och ansluter till denna variation och dynamik.
- Inom detta varierade taklandskap bidrar samtidigt

HK3:s höjd till att **modernismens formspråk med rak taklinje och aluminiumklädd vindsplan, blir väl synligt** i och utanför området.

Proportion och skala

- Höjden på HK3 - 60 m över stadens 0-plan, alltså 45 m ovan gatunivå - var för Göteborg anmärkningsvärd 1967. **Än idag utgör HK3 med sina 45 meter ett landmärke i Gamlestaden**, som inte minst beror på dess höjd i förhållande till kringliggande bebyggelse.
- **Kontraster i skala** har präglat industriområdet sedan 1900-talets början. Den monumentala fasaden mot Artillerigatan kontrasterar mot den småskaliga inre bebyggelsen, likväl som HK3:s höjd kontrasterar mot den lägre tegelarkitekturen. HK3:s höjd balanseras dock proportionerligt med andra höga byggnader inom området och på så vis skapas en **välbalanserad trappstegsliknande vy** som utgör en viktig komponent i upplevelsen av helhetsmiljön.

Detaljrikedom och lekfullhet

- Likt M-byggnadens gavelpartier och A-fabrikens mönstermurning uppvisar HK3 **omsorgsfullt utformade arkitektoniska detaljer. Särskilt anspelar symboler på industriföretagets kullagerproduktion** i dörrhandtag, mönstring i parkentrén gatustensläggning, cirkulära planteringar samt glasdekoration i grind.
- Interiört återkommer även rundade former av gedigna material i kakelfasad, armaturer och skiljeväggar.

Placering av HK-byggnader i anslutning till verkstäder visar på närhet mellan ledning och produktion.

Rytm och balans genom upprepade fönsterplacering/fönsterband i både tegelarkitektur och modernism.

HK3, laboratoriebyggnaderna och M-fabriken. Kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper gällande samspel markerade.

Parkmiljöer och Sävåns grönstruktur

Gestaltning och rekreation

Entréparken

- **Representativ entré** och bilframkomlighet möjliggjord genom stenlagda gångar dels i ovalformat bilstråk med beläggning av smågatsten med täta fogar, dels i bred mönsterlagd huvudgång med fjäråsgnejs och gatusten. Anspelning på kullager i mönsterstenläggning. (1). Armatur, trol. original, i två olika höjder flankerar gångarna. Övriga gångvägar och parkeringsyta som ansluter i norr har smågatsten med glesa, gräsbevuxna fogar. Officiell, representativ karaktär förstärks ytterligare genom flaggstänger på rad vid södra entrédelen (2).
- HK3:s planteringar med barrväxter och variation mellan låg och hög växtlighet är **ett uttryck för 1960-talets trädgårdsgestaltning** och ansluter väl till byggnadens modernistiska arkitektur. Vintergröna växter som är ihärdiga och relativt underhållsfria möjliggör stora "skötselfria" ytor som är gröna året om. Etappliknande plantering i sydvästra hörnet, samt låg grönska på mur som skapar upplevelse av terrasserade, hängande trädgårdar. Panoramafönstren på entré- och första våningsplanet möjliggör att dessa kan avnjutas

inifrån byggnaden. (3)

- **Modernistiskt formspråk** i kraftigt profilerad betongmur. (4)
- **Kvalitetsfyllda material** i grind med glaspartier av Orrefors i cirkelform med anspelning på kullager. (5)
- **Låga och täta planteringar** vid HK3:s huvudentrébidrar till **en upplevd mänsklig skala** trots byggnadens höjd. Idag uppvuxna, ej ursprungliga aspar längs östra fasadens pelare utgör samtidigt ett sätt att **accentuera arkitekturen vertikalt**. (6)

Landeriparken

- **Platsbildning på ursprunglig landerimark** med **äldre lövträd** utgör idag rekreativ oas. (7)
- Gestaltad i samband med entréparken 1967 med gångar i smågatsten längs HK3:s östra fasad och landeriparkens norra del. Framför HK3:s östra entré skapas **platsbildning** genom denna gatustensbeläggning samt mindre murparti och tre bänkar i betong/trä. (8)
- **Varsamt gestaltningsmässigt möte med kringliggande, äldre industriarkitektur** syns mur i storgatsten mot söder och öst, som knyter an till M-fabrikens sockel samt tidigare gatustenläggning. (9)

Sävåån

- Vattenkontakt och korsande av Sävåån är en väsentlig del av industrihistorien och förmedlar en **kontinuitet** i den bebyggda miljön.
- Sävåån utgör samtidigt historiskt en **naturlig avgränsning** av industriområdet mot söder. Sammantaget tillför entréparken, landeriparken och grönskan vid Sävåån grönskande kvaliteter till området. Närheten till grönska och vatten i tätbebyggd industrimiljö ger **möjlighet till rekreation**.

Gatustruktur och entréer

- Kvarter Abborrens parkeringsyta anpassades 2010 i det sydöstra hörnet och resulterade i en rak linje över Hornsgatan mot HK3:s huvudentré som accentuerar relation mellan byggnaden och gatumiljö. Därmed förstärks också **entrémotivet** från väster. (10)
- Detaljplanen för HK3 bröt kajstråkets och Sävåstrandgatas tidigare raka linje, samtidigt som HK3 placerades indraget från Hornsgatan. Därmed skapar laboratoriernas placering och M-fabrikens vinkelställda gavlar **ett tydligt centralperspektiv** mot HK3:s östra entré. (11)

Översiktsvy över entrépark och landeripark. Kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper markerade.

Synbilder

Följande del presenterar hur kulturhistoriska värden kommer till uttryck inom sju olika synbilder i området. Fokus ligger på följande värden, presenterade i detalj på förra uppslaget:

- Platser och stadsrum
- Arkitektur
- Samspel mellan HK3 och närmiljön
- Parkmiljöer och Sävåns grönstruktur
- Gatustruktur och entréer

Översiktsbild med utgångspunkt för synbilderna markerade. Källa: Lantmäteriet

.....➤ Synbild

Synbild 1. HK3 sett från väster om kvarter Abborrens parkering.

Synbild 6. HK3 sett från Väverskans bro, nordväst om Gamlestadens fabriker.

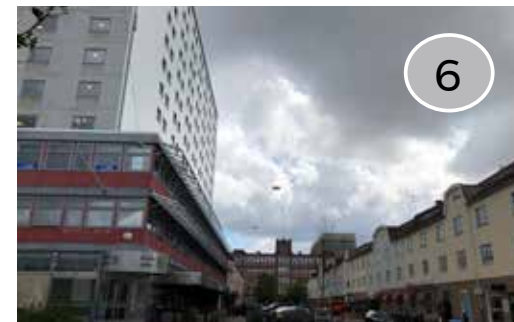
Synbild 3. HK3 sett från Sven Wingquists gata/Kullagergatan.

Synbild 4. HK3 sett från Rullagergatan/Arvid Palmgrens gata.

Synbild 7. HK3 sett från Artillerigatan, intill byggnaden Lafayette.

Synbild 5. HK3 sett från Götaholmsgatan/Brahegatan.

Synbild 1. HK3 sett från väster om kvarter Abborrens parkering.

Synbild 1

Vilka kulturhistoriska värden och arkitektoniska egenskaper kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Entrépark och HK3 kan här upplevas som en arkitektonisk helhet: en utåtriktad, symbolfylld plats med officiell karaktär.

Arkitektur

- Mötet mellan de två olika typerna av arkitekturstilar inom industriområdet (tegelarkitektur och modernismens arkitektur) kommer tydligt till uttryck.

- HK3:s välbevarade modernistiska arkitektur kan i denna synbild upplevas i sin helhet. Särskilt tydligt blir dess symmetri och proportionalitet, mötet mellan ute- och innemiljö, kvalitetsmaterial samt byggnaden som en central punkt, både som byggnadsvolym och som historiskt dokument.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stilideal tydliggörs. HK3 formspråk signalerar en ny tidsepok och ett arkitektoniskt nytänk.

Gestaltningssprinciper

- Bägge byggnaders fasader med fönsterbandens rytm och balans, ett gemensamt massivt intryck samt möten mellan olika tiders formspråk och material kommer här väl till uttryck.

Taklandskap

- Här syns till viss del ett varierat taklandskap. HK3:s modernistiska formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning med avslutande pelare framkommer från det här perspektivet särskilt tydligt. Taklinjen kan upplevas i relation till fasaden i sin helhet.

Synbild 2. HK3 sett från Väverskans bro, nordväst om Gamlestadens fabriker.

Synbild 2

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Taklandskap

- Modernismens formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning, blir väl synligt i och utanför området.

Proportion och skala

- Industriområdets stora kontrasterna i skala tydliggörs här genom att HK3 upplevs dubbelt så hög som A-fabriken.

Parkmiljöer och Sävåns grönstruktur

- Sävåns avgränsande grönstruktur mot söder kommer väl till uttryck.

Gatustruktur och entréer

- Huvudentréns officiella karaktär blir väl synlig utifrån detta perspektiv.

Proportion och skala

- Än idag utgör HK3 med sina 45 meter över gatunivå ett landmärke i Gamlestaden.
- Välbalanserad trappstegsliknande vy skapas av grönska.

Sävåns grönstruktur

- Hög grönska skapa en harmonisk inramning av HK3.

Synbild 3. HK3 sett från Sven Wingquists gata/Kullagergatan.

Synbild 3

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Tydlig upplevelse av en tät stadsmässig karaktär unik för Göteborg.
- Landeriparkens höga grönska mjukar upp bebyggelsemiljön och bidrar från detta perspektiv till inramning av HK3:s östra entré och synliggör platsbildning för rekreation.

Arkitektur

- Mötet mellan olika arkitekturstilar inom indu-

striområdet (tegelarkitektur och modernismens arkitektur) kommer tydligt till uttryck.

- HK3:s välbevarade modernistiska arkitektur kan i denna synbild delvis upplevas. Särskilt tydligt blir dess symmetri och proportionalitet samt byggnaden som en central punkt, både som byggnadsvolum och som historiskt dokument.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Placering

- Från detta perspektiv bildar laboratoriebyggnaderna och M-fabriken/verkstäderna ett central-

perspektiv med HK3:s östra entré tydligt i fokus.

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stilideal framkommer tydligt. HK3:s formspråk signalerar en ny tidsepok och ett arkitektoniskt nytänk.

Taklandskap

- Här syns ett varierat taklandskap, samtidigt som HK3:s modernistiska formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning med avslutande pelare framkommer särskilt tydligt. Taklinjen kan upplevas i relation till fasaden i sin helhet.

Synbild 4. HK3 sett från Rullagergatan/Arvid Palmgrens gata.

Synbild 4

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Platser och stadsrum

- Industrimiljön med tät stadsmässig karaktär kommer här tydligt till uttryck.

Arkitektur

- Mötet mellan olika arkitekturstilar inom industriområdet (tegelarkitektur och modernismens arkitektur) kommer tydligt till uttryck.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Taklandskap

- Här syns ett varierat taklandskap, samtidigt som

Proportion och skala

- HK3:s höjd dominerar och byggnaden utgör landmärke i Gamlestadens. Kontrasten till omkringliggande bebyggelse är tydlig.

Parkmiljöer och Sävåns grönsstruktur

- Landeriparkens äldre, höga träd syns tydligt mellan HK3 och M-byggnaden (se platser och stadsrum).
- Sävåns avgränsande grönsstruktur mot söder kommer väl till uttryck.

HK3:s modernistiska formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning med avslutande pelare framkommer särskilt tydligt.

Proportion och skala

- HK3 som landmärke gör sig gällande, samtidigt som byggnaden smälter in i en välbalanserad trappstegsliknande vy.

Synbild 5. HK3 sett från Artillerigatan, intill byggnaden Lafayette.

Synbild 5

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Taklandskap

- Modernismens formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning, blir väl synligt i och utanför området.

Proportion och skala

- Än idag utgör HK3 med sina 45 meter över gatunivå ett landmärke i Gamlestaden.
- Välbalanserad trappstegsliknande vy bland omkringliggande äldre tegelarkitektur.

Synbild 6. Två bilder av HK3 sett från Götaholmsgatan/Brahegatan.

Synbild 6

Vilka kulturhistoriska värden kommer till uttryck?

Arkitektur

- A-fabrikens långa fasad med horisontella fönsterband, samt mittparti markerat av ett klocktorn och två mindre sidotorn utgör ett fondmotiv för Brahegatan, enl. Liliensbergs stadsplan, 1913.
- HK3:s modernistiska arkitektur inom industrimiljön kan enbart skönjas bakom A-fabriken, men blir synligare längre norrut på Brahegatan.

Samspel mellan HK3 och närmiljön

Historisk läsbarhet

- Olika epokers stil- och planideal inom och utanför industrimiljön kommer här särskilt väl till uttryck.

Gestaltungsprinciper

- Tegelarkitekturen och modernismens massiva intryck samspekar.

Taklandskap

- Varierat taklandskap.
- Modernismens formspråk med rak taklinje och plåtinklädd vindsvåning.

Proportion och skala

- HK3 som landmärke i Gamlestaden gör sig inte lika tydlig som den historiska kontinuiteten gällande kontraster i skala. A-fabrikens monumentala fasad mot Artillerigatan kontrasterar mot den småskaliga bebyggelsen inom och utanför f.d. SKF:s område, likväl som HK3:s höjd kontrasterar mot den lägre tegelarkitekturen.
- HK3:s höjd balanseras proportionerligt med A-fabriken samt andra höga byggnader utanför området och på så vis skapas en **välbalanserad trappstegsliknande vy** som utgör en viktig komponent i upplevelsen av helhetsmiljön.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur och rapporter

- Atlestam Inger (1999). *Gamlestaden –historik och arkitekturguide*, 2 uppl 1999. Göteborgs stad, Kortedala, Chalmers tekn. högsk.
- Bjur, Hans (2015). "Gamlestaden – genesis och strukturella förändringar" i Andersson, Sarah, Olsson, Krister & Wetterberg, Ola (red.) *Gamlestaden: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser - en fallstudie*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Bjur, H. (2018). *Lilienbergs stad: Göteborg 1900-1930*. Balkong Förlag
- Lilienberg, A (1928). *Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvs mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra*. Göteborg.
- Lindholm Restaurering AB (2011). *SKF Svenska kullagerfabriken i Gamlestaden Antikvarisk varsamhetsplan*. Göteborg.
- Modin, Anna och Söderback, Kicki (2015). "Gamlestaden som kulturmiljö – analys av historia och strukturell utveckling" i Andersson, Sarah, Olsson, Krister & Wetterberg, Ola (red.) *Gamlestaden: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser - en fallstudie*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Nyfosa/Wingårdh (2002) *HK3. Berättelsen om SKF:s huvudkontor*. Intern rapport.
- *SKF 1907-1957: en bildrevy*. (1957). Göteborg: SKF

Kommunala planeringsunderlag

- Områdesbestämmelser 1999-06-23
- Göteborgs stad (1999) Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg – Ett program för bevarande. Del I.

GIS och kartor

- Grundkarta: Topografiska kartan, Lantmäteriet Geodatasamverkan.
- Regionarkivet (1913). Stadsplan över Gamlestaden, 12:e och 20:e rotarna i Göteborg, Västra Götalands län. Tillgänglig: Regionarkivet, Göteborg.
- Lantmäteriet (1974). Ekonomiska kartan, Göteborg, Västra Götalands län. Akt: Backa J133-7B1e76. Tillgänglig: Lantmäteriets Historiska kartor. (2021-09-20)

Lagar, förordningar och föreskrifter

- Boverket, PBL Kunskapsbanken, Förvanskningsförbudet. <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/krav-pa-byggnadsverk-och-tomter/forvanskningsforbudet/>
- Boverket, PBL Kunskapsbanken, Varsamhetskravet. <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/krav-pa-byggnadsverk-och-tomter/varsamhetskravet/>
- Boverket, PBL Kunskapsbanken, Underhåll. <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/krav-pa-byggnadsverk-och-tomter/underhall/>

Metoder och rekommendationer

- Riksantikvarieämbetet (2015) Plattform för kulturhistorisk värdering och urval. <http://www.raa.se/kulturarvet/vardering-och-urval/>

